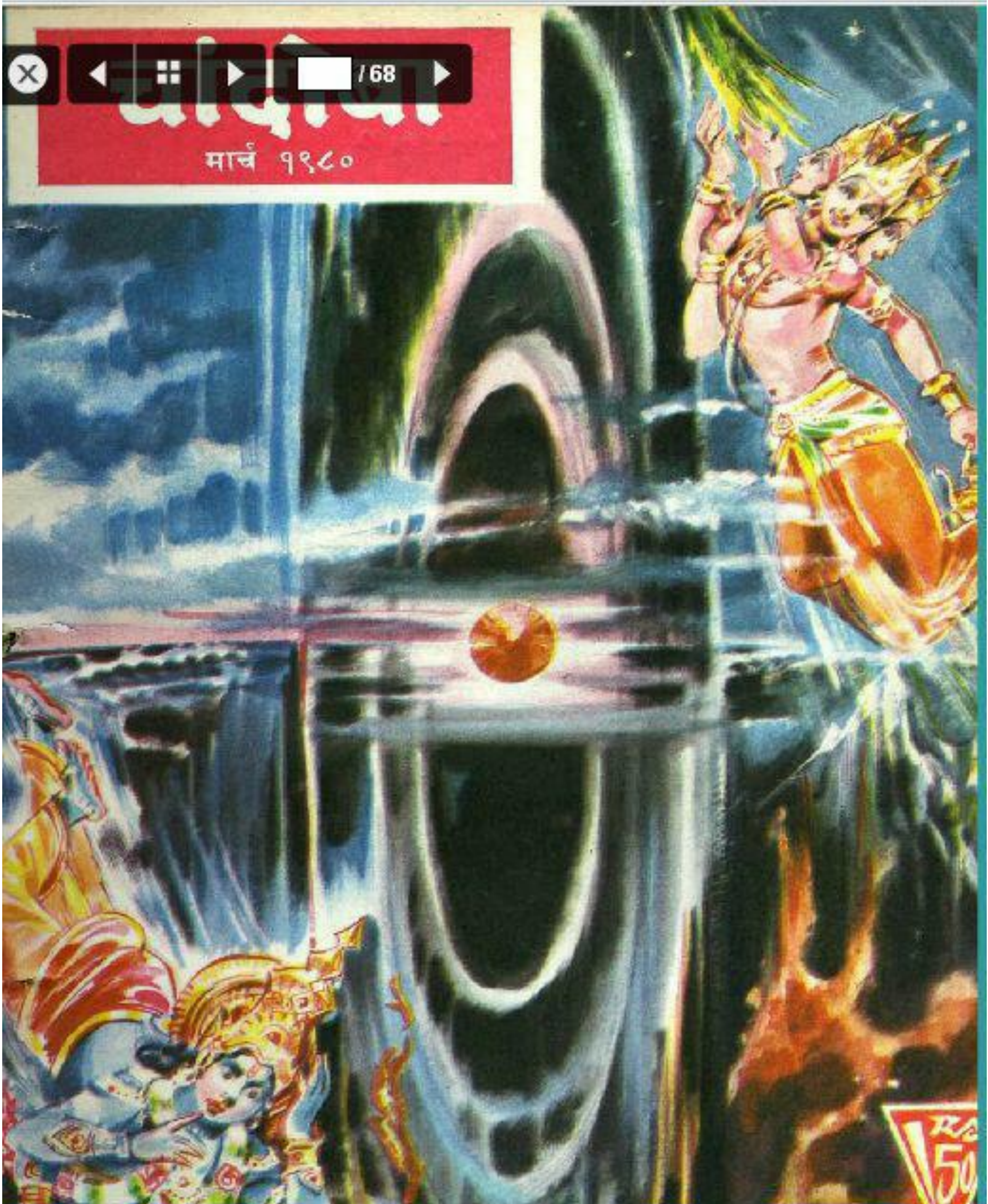

मार्च १९८०

प्रश्नोत्तरे

के. एस. आर. आंजनेयुलु, विजयवाडा

प्र. : शंकराच्या डोक्यावर सदा सर्वदा अर्धा चंद्र असतो. पूर्णचंद्र कां नसतो?

उ. : शंकराच्या डोक्यावर असतो तो अर्धचंद्र ही नसतो. चवथीचा चंद्र असतो. चवथीचा चंद्र गणपतीचे प्रतीक आहे. शंकर आणि गणपती यांचे परस्परांशी जे नाते आहे ते तर आहेच, परंतु शंकराच्या रूपांत अनेक अराध्य देव असतात—वासुकी नाग, गंगा, गणपती इत्यादी. हे सर्व निराळे आराध्य देव ही आहेत. शंकराची अर्धांगी पार्वती (तो अर्धनारीश्वरही आहेच), आणि शंकराचे वाहन नंदी ही देखील स्वतंत्र दैवते आहेतच.

अडपाल गोपाल रेड्डी, महम्मदापुरम्

प्र. : पृथ्वीच्या दक्षिण गोलार्धात राहणाऱ्यांना ध्रुव नक्षत्र दिसते का? दिसत नसेल तर त्यांना रात्रीच्या वेळी दिशा कळायला नैसर्गिक उपाय काय?

उ. : भूमध्यरेषेच्या दक्षिणेकडे निवास करणाऱ्यांना ध्रुव नक्षत्र दिसत नाही. दक्षिणेकडील आकाशात ध्रुव नक्षत्र नसले तरी दक्षिण दिशा कळायला तेजस्वी नक्षत्रे अनेक असतात.

जी. वीरभद्र राव, राजमंद्री

प्र. : जादुगार जेजे प्रयोग करून दाखवितात ते सर्व हातचलाखीचे असतात हे माहीत असूनही त्यांचे ते प्रयोग खरे वाटून आपण भ्रमात पडतो. त्याचे कारण काय?

उ. : जादुगार आपल्या प्रयोगात आपल्या हातचलाखीने खोट्या गोष्टीतही खरेपणाने जे प्रत्यक्ष दर्शन घडवू शकतो ते फार आकर्षक असते. नाटके व सिनेमे हे खोटे असतात हे माहीत असूनही आपण पाहतोंच ना?

जोन्नलगड्डा राजकुमारी, भुवनेश्वर

प्र. : नागसापाला दुसरा नागसाप चावला तर तो मरतो का?

अघटित अनपेक्षित

[७९]

सूड उगविणाऱ्या माकडाची गोष्ट ऐकून अत्यंतलोभी म्हणाला—"तू म्हणतोस ते खरे आहे. लोभामोहाला बळी पडणाऱ्याला कष्ट सहन करावेच लागतात, त्याची मान खालीच होते. त्यांतून सुटका नाही. परंतु ही गोष्ट ठेच लागल्याशिवाय त्यांच्या लक्षात येत नाही.

"मित्रा, तसं म्हणू नकोस. मी तुला पूर्वीच सावध केले होते. तरी तू गाणाऱ्या गाढवासारखे मी म्हटले त्या गोष्टीकडे लक्षच दिले नाहीस." असे सांगून अतिलोभी गाणाऱ्या गाढवाची गोष्ट सांगू लागला.

गाणारे गाढव

कोणे एक काळी उद्धत नावाचे एक गाढव होते. ते दिवसभर त्याचा मालक एक परीट होता त्याचे ओझे वाहण्याचे काम करी आणि रात्रीच्या वेळी स्वेच्छेने त्याला वाटेल तिकडे हिंडे. ते गाढव असे फिरत असतां शेतात शिरले व तेथे त्याची एका कोल्ह्याशी मैत्री झाली. दोघे रात्रीच्या वेळी दररोज एका काकडीच्या मळ्यात शिरत आणि रात्रभर मनसोक्त काकड्या खाऊन उजाडल्यावर आपापल्या घरी जात.

एकदां रात्री गाढवाने खूप काकड्या खाल्या आणि त्यांला त्यांचा मद चढला. त्या धुंदीत ते मोठ्याने ओरडून आपल्या मित्राला बोलवू लागले—"अरे भाच्या! आज चांदणे काय छान पडलं आहे रे! म्हणून मला गावेसे वाटू लागले आहे. सांग बरं मी कोणता राग म्हणू?"

कोल्हा घाबरून म्हणाला—"अरे मामा! आपण करतो आहों ती चोरी आहे रे! चोरी जारी गुप्तपणे करावयाची असते.

गोंगाट करून भागत नाही. पडसं खोकला असणाऱ्यांनी व झोपेत बडबडणाऱ्यांनी चोरी करतांच कामा नये. शिवाय तुझं गाणंही तसं गोड ऐकण्यालायक नसणार. शंखनाद केल्यासारखं दूरवर ऐकू येईल. ते ऐकल्यावर मळेवाल्याची झोप मोडेल व तो दांडकं घेऊन येईल की! म्हणून मी सांगतो ते ऐक व आपलं गाणं या वेळी तरी सुरू करू नकोस व खातां येतील तेवढ्या काकड्या खाऊन घे!"

गाढवाला ते पटले नाही, म्हणाले– "तू आहेस रानटी जातीचा प्राणी! तुला संगीताचा स्वाद काय येणार? तुझ्या बोलण्यावरूनच ही गोष्ट स्पष्ट झाली आहे. आ[illegible] आप्तबंधूंच्या बरोबर राहून जे संगीत श्रवण करतात तेच खरे भाग्यवान! ही सामान्य गोष्ट सुद्धा तुला कळत नाही."

"मामा! तू म्हणतोस ते खरे असू शकेल. मी 'ना' म्हणत नाही. परंतु तुला संगीत येत नाही! तुला फक्त रेंकता येते. आपलं काम ज्यामुळे बिघडेल ते करण्याची गरजच काय?" कोल्ह्याने शंका केली.

"तू शुद्ध मूर्ख आहेस! मला गाता येत नाही, हे तुला कोणी सांगितलं रे? हे बघ, स्वर सात असतात, स्थायी तीन, मूर्च्छा एकवीस आणि राग छत्तीस असतात. भाव चाळीस असतात. भरत मुनीने जे गायनशास्त्र लिहून ठेवले आहे, त्यात १८५ अध्याय आहेत. त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे वेद सोडून संगीतशास्त्राहून मोठी विद्या नाही. आपले स्नायू शिजवून व त्यांच्या तारा करून संगीतशास्त्राची रावणाने निर्मिती केली आणि शंकराला प्रसन्न केले. म्हणून लाडक्या भाच्या, मला संगीतशास्त्राची माहिती नाही, असं कसं रे म्हणालास? गाणं म्हणू नकोस, असं सांगून मला निरुत्साहित कां केलेस?" गाढव म्हणाले.

"मामा, तू गाण्याचा हट्टच धरलास तर मी एखाद्या झुडपाआड जाऊन लपतो. तेथून मळ्याचा पाहारेकरी येतो आहे का, [illegible] कर." कोल्हा तेथून पाय काढीत म्हणाला.

त्यानंतर गाढवाचे गायन सुरू झाले. गाढवाचे भयंकर रेकणे ऐकून मळेवाला चिडून दातओठ चावीत एक मोठा सोटा घेऊन आला आणि गाढवाला खूप बडवू लागला. गाढवाचा फक्त जीवच तेवढा गेला नाही, जागच्या जागी बेशुद्ध होऊन पडले.

मळेवाल्याने गाढवाच्या गळ्यात एक मोठा दगड बांधला व काकड्या खायला आणखी कोणकोणती जनावरे येतात का, वाट पहात त्यांना पकडण्याचे ठरवून शेतातच पडून राहिला आणि झोपी गेला.

गाढवाला लौकरच शुद्ध आली व ते त्या दगडासकट उठले आणि कुंपणावरून उडी मारून पळून गेले.

कोल्हा त्याला पाहून दुरूनच म्हणाला– "मामा! फार चांगलं गाणं म्हटलंस. मी तुला नको म्हटलं होतं, पण तू तेव्हां ऐकलं नाहीस. तुझ्या गाण्याहून तुझ्या गळ्यात जे रत्न आहे, ते मोठे आहे."

गाणाऱ्या गाढवाची गोष्ट ऐकून अत्यंत लोभी म्हणाला–"बरोबर, आतां मला कळले की स्वत: विचार करण्याची शक्ती खुंटल्यावर मित्र सांगेल ते तरी ऐकत जावे. नाही तर कष्टच सोसावे लागतात. परंतु माझ्या सारख्याला तेवढे ज्ञानही नसते.

म्हणून मिळालं तेसुद्धा घालवून बसावे लागते. ही गोष्ट 'हवेतल्या हवेल्या' या गोष्टीवरून आणखी जास्त चांगली कळते." असे सांगून ती गोष्ट सांगू लागला.

हवेतल्या हवेल्या

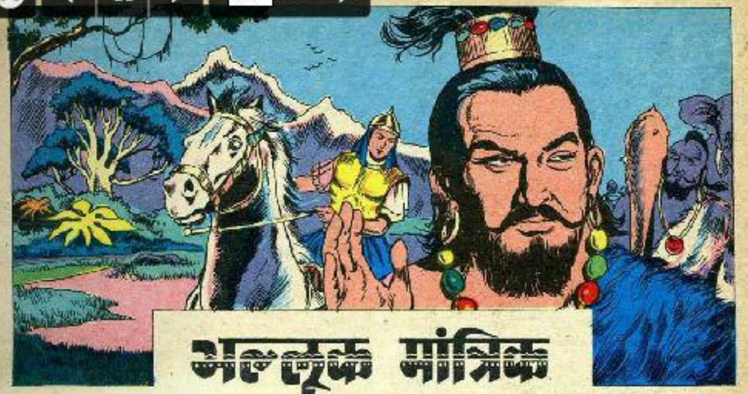
एका शहरात स्वभावकृपण नावाचा एक ब्राह्मण रहात असे. एकदा काही कारणावरून त्याला कोणीतरी जेवायला बोलाविले आणि पोटभर जेवायला वाढून एक मडके भरून सातूचे पीठ त्याला दिले. ऐन दुपारी तो ब्राह्मण घरी निघाला. परंतु त्याचे घर दूर होते व त्याला थोडी विश्रांती घ्यावीशी वाटली. म्हणून त्याने सातूच्या पिठाचे मडके हाताला आली

अशा एका फांदीला बांधून ठेवले आणि झाडाच्या सावलीत विश्रांती घेत पडून राहिला. तेवढ्यात गार वारा सुटला आणि तो पेंगू लागला. त्या गुंगीत तो 'हवेतल्या हवेल्या' बांधू लागला.

"दुष्काळ आला तर मी म्हणतो तसं कां होणार नाही? हे मडके भरून जे सातूचे पीठ आहे तें शंभर रुपयाला सहजी जाईल. तेवढ्या पैशात दोन बकऱ्या विकत घेता येतील. दर सहा महिन्यांनी त्या एकेकदां वीत जातील. लौकरच बकऱ्यांचा एक छान कळप तयार होईल. कळपातल्या काही बकऱ्या विकून गाई विकत घेईन. गाई दर वर्षी वितील. काही गाई व काही वासरे विकून म्हशी विकत घेईन. काही दिवसांनी गाईंच्या सारख्या पुष्कळ म्हशी होतील. काही म्हशी विकून काही घोड्या विकत घेईन. त्यांना शिंगरे होऊन काही दिवसांनी घोड्यांचा सुद्धा एक कळपच तयार होईल. घोडे विकून जी सोन्याची नाणी मिळतील ती खर्च करून मी [illegible] त्या घरात चारी बाजूला खोल्या असतील; एक छान चौसोपी वाडा तयार होईल. माझं ते वैभव पाहून कोणीतरी आपली सुंदर मुलगी मला देऊन कन्यादानाचे पुण्य मिळवील. दहा महिन्यांनी मला ती बायको एक पुत्ररत्न देईल. त्याचे नाव मी सोमशर्मा असे ठेवीन. तो रांगू लागला की मी तबेल्याच्या पलीकडच्या बाजूला वाचीत बसेन. मला पाहून माझा मुलगा माझ्या बायकोच्या कडेवरून उतरून माझ्याकडे रांगत येईल. वाटेत तो घोड्याच्या बाजूने येईल. तेव्हां मी ओरडेन—"अग ए, मुलाला उचल." ती कामात निमग्न असल्या कारणाने माझ्या बोलण्याकडे तिचे लक्षच जाणार नाही. मग मी उठून रागाने तिला काठी घेऊन अशी मारीन की......!"

गुंगीत असे म्हणत त्या ब्राह्मणाने आपली काठी उचलून अशी हाणली की मडके फुटले व सातूचे पीठ त्या ब्राह्मणाच्या अंगावर पडले.

भल्लूक मांत्रिक

[१९]

[राजा जितकेतूने जाहीर केले की मर्कटाचा मंत्रदंड जो कोणी आणून देईल त्याला आपली दत्तक कन्या देऊन वर अर्धे राज्य देईन. मायावी मर्कटाला तटावर आलेला पाहून रानटी शिकाऱ्याने बाण मारला. मर्कटाने रागाने तो बाण मध्येच धरून कालीवर्मा व भल्लूक मांत्रिक होते त्या दिशेने फेकला. पुढे—]

बाण लागण्यापूर्वी मायावी मर्कटाने "माझा मंत्रदंड कोठे आहे," असे ओरडून विचारले होते, ते भल्लूक मांत्रिकाबरोबर इतर सर्वांनी ऐकले. भल्लूक मांत्रिकाला तर फारच आश्चर्य वाटले व त्याने म्हटले—"कालीवर्मा! ऐकलंस का रे तू, त्या मर्कटाचं ओरडणे? तुला त्यावरून काय समजले? त्याने माझ्याकडून चोरून नेलेला मंत्रदंड कोठेतरी टाकून तरी दिला असावा किंवा कोणी त्याच्या जवळून चोरून तरी नेला असावा. होय की नाही?"

कालीवर्मा क्षणभरच थक्क होऊन विचार करीत उभा राहिला. नंतर म्हणाला—गुरुवर्य! बरोबर, तुम्ही म्हणतां तसेच असले पाहिजे. या माकडाकडून मंत्रदंड कोणी नेला असावा, हे कळायचे कसे? शिवाय आपण राजधानीत शिरायचं झालं तर ते कामही तितकं सोपं दिसत नाही. या राजाने

किल्लयाचे दरवाजे लोखंडी केले आहेत. दुर्मुख राजाचे दरवाजे लाकडी असल्यामुळे आपण त्यांना आग लावून आत शिरलो."

भल्लूक मांत्रिक तलवार म्यानेत ठेवीत म्हणाला—"आज रात्रभर आपण किल्लया-बाहेरच तंबू टाकून राहू या. किल्लयाची दारे कशी तोडायची हे उद्यां आपण पाहू या. विचार करायला पुष्कळ वेळ आहे."

ते ऐकून उग्रदंड राक्षसाला फार राग आला. तो दांतओठ चावून म्हणाला—"माझ्या या दगडी गदेने दार फोडतां आले नाही तर भिंत फोडता येते का पाहीन." असे म्हणत त्याने धावत जाऊन गदेने

फुटला आणि त्याचे दोनतीन तुकडे खाली पडले. लगेच दुसऱ्या क्षणाला तटावरच्या सैनिकांनी उग्रदंडावर बाणांचा वर्षाव केला.

भल्लूक मांत्रिकाने उग्रदंडाला मागे यायला सावध करून बोलाविले आणि कालीवर्माला म्हणाला—"मर्कटाजवळून माझा मंत्रदंड आणखी कोणी मांत्रिकाने तर चोरून नेला नसेल? मला अशी शंका वाटते आहे."

भल्लूक मांत्रिक इकडे असे म्हणत होता त्याच वेळी तिकडे एक गोष्ट घडत होती. राजवाड्यासमोर अस्वलाचा खेळ करणाऱ्याने मर्कटाला पकडले त्या वेळी मर्कटाच्या हातातून निसटून मंत्रदंड खाली पडला, तो चटदिशी उचलून दोघांपैकी एका बैराग्याने तो आपल्या झोळीत लपवून ठेवला आणि दोघे तरुण बैरागी राजधानी बाहेरच्या एका तळ्याच्या काठी एका वडाच्या झाडा-खाली बसून मंत्र जाप करीत बसलेल्या आपल्या गुरूकडे जाऊ लागले होते.

त्या बैरागी तरुणांपैकी मोठ्याने धाकट्याच्या झोळीतून मंत्रदंड घेऊन म्हटले—"काय रे, छोटू हा मंत्रदंड गुरुजींना देण्यापूर्वी या मंत्रदंडाचा प्रताप किती आहे. हे पाहू या का?"

धाकट्या बैराग्याने होकारार्थी मान

न्याचे दार उघड!" असे म्हणत जमिनीवर जोराने आपटला.

तेव्हां जो मोठा आवाज झाला तो ऐकून गुरू बैराग्याने डोळे न उघडतां—"काय रे, भैरव बैराग्यासमोर मंत्राचा उच्चार चूक करणारा तो कोण मूर्ख आहे रे? त्याला मी आतांच्या आतां भस्म करून टाकतो!" असे म्हणत त्याने पितळी व चांदीची फुले मढवलेली कुबडी उचलली.

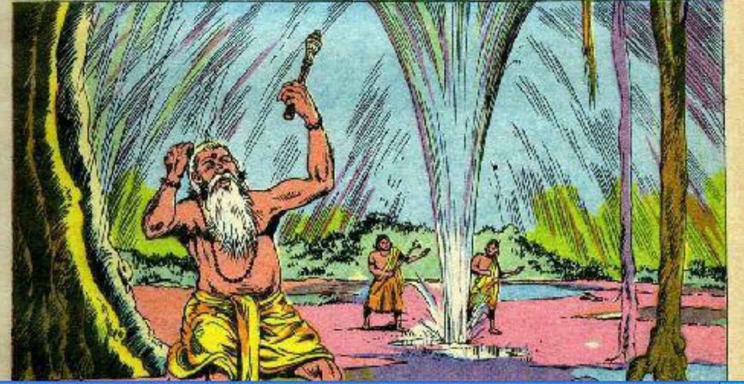
गुरु म्हणाला ते ऐकून भयकंपित झालेले दोघे शिष्य, मंत्रदंड जमिनीवर आदळला होता त्या जागी जमिनीला एक भोक पडले व त्यातून एक झरा 'सुर्र' आवाज करीत बाहेर आला तो थक्क होऊन पाहू लागले,

गुरू बैरागी रागाने दांतओठ चावून डोळे उघडणार इतक्यात त्याच्या डोक्यावर पावसाच्या झडीसारखे झऱ्याचे पाणी पडू लागले.

भैरव बैरागी म्हणाला—"गुरू प्रभो!" असे म्हणत दचकून उभा राहिला व म्हणाला—"ढगांचा गडगडाट नाही की विजा चमकल्या नाहीत आणि हा पाऊस कसा काय?"

त्याचवेळी त्याने आपल्या दोघां शिष्यांना पाहिले व म्हणाला—"काय रे जमिनीतून आकाशाकडे हा पाण्याचा झरा उडतो आहे, हे काय विचित्र घडते आहे?"

ते ऐकून दोघां शिष्यांना थोडा धीर आला व म्हणाले—"भैरव गुरुवर्य! आम्ही

आपल्या मंत्रशक्तीने हा पाण्याचा झरा जमिनीतून वर आणला. आता आमचे शिक्षण पूर्ण झालं, नाही का ?''

घडलेली गोष्ट न कळल्यामुळे चकित होऊन भैरव बैरागी आपल्या शिष्यांजवळ जाऊ लागला आणि आपल्या थोरल्या शिष्याच्या हातात मंत्रदंड पाहून आणखी आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला–''काय रे ते? मंत्रदंडासारखे दिसते आहे!''

''गुरुवर्य, मंत्रदंडासारखे नव्हे, मंत्रदंडच आहे हा! तीन शब्दांचा मंत्र म्हणून खजिन्याचे दार उघड म्हणताच पाताळ गंगेला हा वर घेऊन आला.'' मोठा शिष्य म्हणाला.

घेऊन इकडून तिकडे व तिकडून इकडे हलवून पाहात म्हणाला–''हा कोणत्यातरी मांत्रिकाच्या हातात बरेच दिवस असल्यामुळे गुळगुळीत झाला आहे. हा तुमच्या हातात कसा काय आला रे? चोरून आणलात का? तो मांत्रिक कोठे आहे?'' त्याने विचारले.

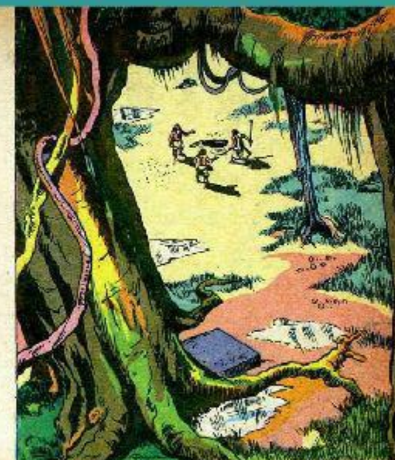
मोठ्या शिष्याने मोठ्याने बोलू नकोस असे खुणेने धाकट्या शिष्याला सांगितले आणि चटदिशी गुरूच्या हातातला मंत्रदंड हिसकावून घेऊन म्हणाला–''गुरुवर्य! पहिल्याने हा झरा थांबविला पाहिजे. नाहीतर सर्व राजधानी-भर पाणी होऊन जाईल.'' असे सांगून मंत्रदंड उचलून ''खजिना बंद कर!'' असे म्हणत पाणी येत होते त्या जागेवर मंत्र-दंडाने ठोकले.

या खेपेस मंत्रदंडाचा मार बसताच चिरा पडून जमीन दुभंगली आणि एक माणूस शिरू शकेल एवढे भोक पडले. ते पाहून भैरव बैरागी उड्या मारून म्हणाला–''अरे शिष्योपष्यांनो! कसा का मिळेना, अद्भुत शक्ती असलेला हा मंत्रदंड तुम्ही मला एक भेट म्हणून आणलात. तुमच्या या गुरु-भक्तीबद्दल मी तुमची पाठ थोपटतो. झरा बंद होऊन खजिन्याचे दार उघडल्यासारखं दिसते आहे. आत उतरून आत कसला कसला साठा आहे, पहा.''

धाकट्या शिष्याने सशयी नजरेने मंत्रदंडाकडे पाहिले व म्हणाला–''भैरव गुरुवर्य! या मंत्रदंडातल्या अपूर्व शक्तींवर विसंबून आपण स्वतःच कोणत्या तरी धोक्यात सापडणार आहो, असे मला वाटते आहे. मी खजिन्याचे दार उघड म्हटले तर एक झरा जमिनीतून स्फोट होऊन वर आला, हे लक्षात आहे का? यावरून याच्या मदतीने जमिनीतला ठेवा मिळेलसे मला नाही वाटत.''

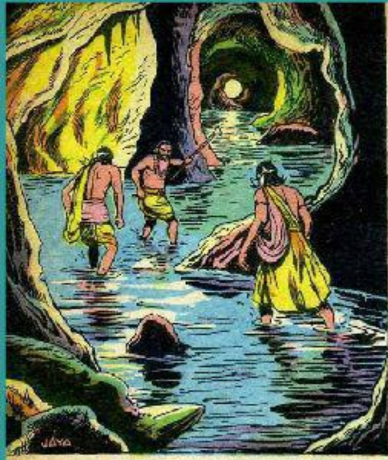
शिष्याने तसे म्हटल्यावर भैरव बैराग्याला सुद्धा तशीच शंका मंत्रदंडाविषयी वाटली. मंत्र इच्छिलेले सोडून आणखी दुसरेच काहीतरी करतो. तसे करीत गेला तर या मंत्रदंडामुळे अनेक प्रकारच्या धोक्यात सापडण्याची शक्यता आहे.

बैराग्याने असा विचार करीत मोठ्या शिष्याकडून मंत्रदंड हातात घेऊन त्याच्या-कडे आणखी खोल दृष्टीने पाहिले, तेव्हां मोठा शिष्य हसून म्हणाला–''गुरुवर्य, या मंत्रदंडात कोणकोणत्या प्रकारच्या शक्ती आहेत याची आपल्याला काय गरज? परंतु एक काम करू या का? आम्हांला हा मंत्रदंड मांत्रिक शक्ती असलेल्या एका माकडा-कडून मिळाला आहे. ते माकड या वेळी जितकेतू महाराजांचे प्रधान मंत्री होऊन

आणून देईल त्याला अर्धे राज्य देऊन आपल्या मुलीशी लग्न करून देईन, असे जितकतू महाराजांनी जाहीर केले आहे.''

अर्धेराज्य आणि राज्यकन्या ऐकतांच भैरव बैरागी म्हणाला–''गुरुप्रभो!'' आणि मोठ्याने कावून ओरडत पुढे म्हणाला–''अरे शिष्यांनो! ही एवढी महत्वाची गोष्ट मला इतका वेळ न सांगता माझ्या-पासून लपवून ठेवली होतीत, म्हणावयाची? मी अर्धे राज्य घेईन व तुमच्यापैकी एकाला राजकन्या मिळेल, असे समजा. परंतु राजाच्या बोलण्यावर तेवढा विश्वास करावयाचा नसतो. तो जितकेतू आपल्या

डोकी उडविणार नाही कशावरून?" असे म्हणत तो मान वाकवून उभा राहण्याच्या प्रयत्नात वडाच्या झाडाच्या बुंधावर पडला.

गुरूने ते म्हटल्यावर दोघां शिष्यांना वाटले की गुरु म्हणतो आहे ते बरोबर आहे. राजाच्या बोलण्यावर विश्वास करण्यात काही अर्थ नाही. धाकटा जमिनीला जेथे भोंक पडले होते त्यात वाकून पहात मोठ्याचा हात धरून आत उतरला आणि लगेच म्हणाला–"भैरव गुरो! इकडे पहा, पायऱ्या दिसत आहेत आणि आत भुयार दिसते आहे. मंत्रदंडाने आपल्यासाठी खजिन्याचे दारच उघडलं आहे."

शिष्यांजवळ आला व म्हणाला–"अरे शिष्योपशिष्यांनो! आपल्या अदृष्टवशात ठेवा सापडलाच तर आपण तेवढ्यावर मनाचे समाधान मानून घ्यायचे. हा मंत्रदंड राजाला नेऊन द्यायचा की नाही ते त्यानंतर ठरवू." असे म्हणत तो शिष्याच्या पाठीमागून भुयाराच्या वाटेने उतरू लागला आणि व राहिलेल्या शिष्यालासुद्धा उतरून ये, म्हणाला.

गुरु शिष्य मिळून आणखी काही पायऱ्या उतरून गेल्यावर त्यांना तेथे पाणीच पाणी दिसले. तरी धीर करून ते गुढगाभर पाण्यापर्यंत उतरून गेलेच. त्यांना भुयाराच्या वाटेवर थोडे चालून गेल्यावर थोड्या अंतरावर उजेड दिसला. भैरव बैराग्याला परमानंद झाला व तो शिष्यांना म्हणाला–"अरे, तो उजेड म्हणजे आणखी काही नसून तेथे हिऱ्यामाणकांचा जो साठा आहे, त्याचा लखलखाट आहे. तरी तेथे त्याच्या रक्षणार्थ एखादा यक्ष बसला असल्यास आपण काय करायचे?"

"ते आपण गुरुवर्यांनीच सांगावे!" थोरला शिष्य म्हणाला.

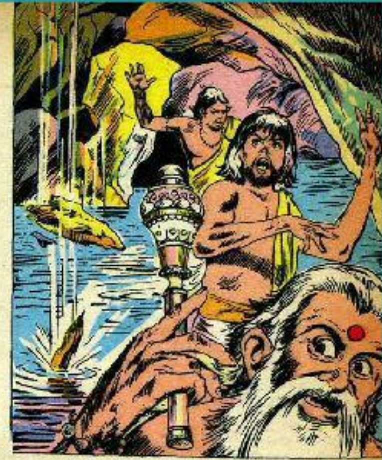
धाकटा शिष्य त्याची थट्टा उडवीत हसून म्हणाला–"अरे थोरल्या शिष्या! तुला गुरुवर्यांनी शिकविलेले सर्व मंत्र तोंड-

तुझ्या डोक्यात शिरले नाही. आपल्याला हा ठेवा ज्या मंत्रदंडाने दाखविला त्याच्यात कित्येक अद्भुत शक्ती भरलेल्या आहेत! या निधीवर पाहारा ठेवणाऱ्या यक्षाच्या अंगाला मंत्रदंडाने नुसता स्पर्श केला की तो फटाक्या सारखा उडून भस्म होऊन जाईल एवढे सुद्धा तुला कळले नाही!"

"काय पण बोललास उपशिष्या! माझ्या मंत्रोपदेशाचा फायदा तुलाच झाला, बघ. आता काही बोलल्याशिवाय पुढे पाऊल उचला." भैरव बैरागी म्हणाला. त्याने तो उजेड दिसत होता त्या बाजूला नेम धरल्यासारखा मंत्रदंड हातात धरला.

इतक्यात त्यांना वरची जमीन हादरल्यासारखी व त्या पाठोपाठ हत्तीच्या 'घीं-'कारा' सारखा आवाज ऐकू आला. सर्व भयकंपित होऊन जागच्या जागी थबकले. सर्वांत प्रथम भैरव बैरागी म्हणाला–"काय रे, आपल्या वडाच्या झाडाखाली जंगली हत्ती किंवा हत्तींचं सैन्य आल्यासारखं वाटतं आहे. आपल्या या गुप्त भुयारावर त्यांची नजर पडली व ते आत आले तर काय करायचे?"

"काय करायचे, त्याचा गुरुवर्यांनींच विचार करावा! आमच्यासारख्या पामरांना काय कळणार?" थोरला शिष्य म्हणाला.

धाकटा शिष्य खदखदां हसत म्हणाला– "जंगली हत्तींना किंवा हत्तींच्या सैन्याला सरोवराच्या काठावरचे खाचखळगे पाहण्याशिवाय दुसरे काम नसते असे वाटलं का तुम्हांला? समोर दिसणाऱ्या निधीतील रत्नराशींशिवाय आणखी कोणत्याही गोष्टीचा विचार मनात येऊ देऊ नका."

त्याचं बोलणं संपण्यापूर्वीच वरच्या जमिनीचे एक मोठे ढेंकूळ त्यांच्या समोर धप्पदिशी खाली पडले. गुरुशिष्य सर्वच दचकून थोडे ओरडले व भुयारात आणखी पुढे थोडे धावतच गेले.

त्या भुयाराच्या मार्गावर वरच्या बाजूला

करण्यासाठी चांगल्या जागेच्या शोधार्थ चांडाळ भल्लूक व जंगली शिकारी आपल्या हत्तीवर आले असतां अकस्मात हत्तीचा पाय जमिनीत धसला व तो 'चींकार' करून पुढे पडला. परंतु दोघे चटदिशी हत्तीवरू खाली उडी मारून आले. लगेच हत्ती जमिनीवर सोंड ठेवून तिच्या आधारे उभा राहिला.

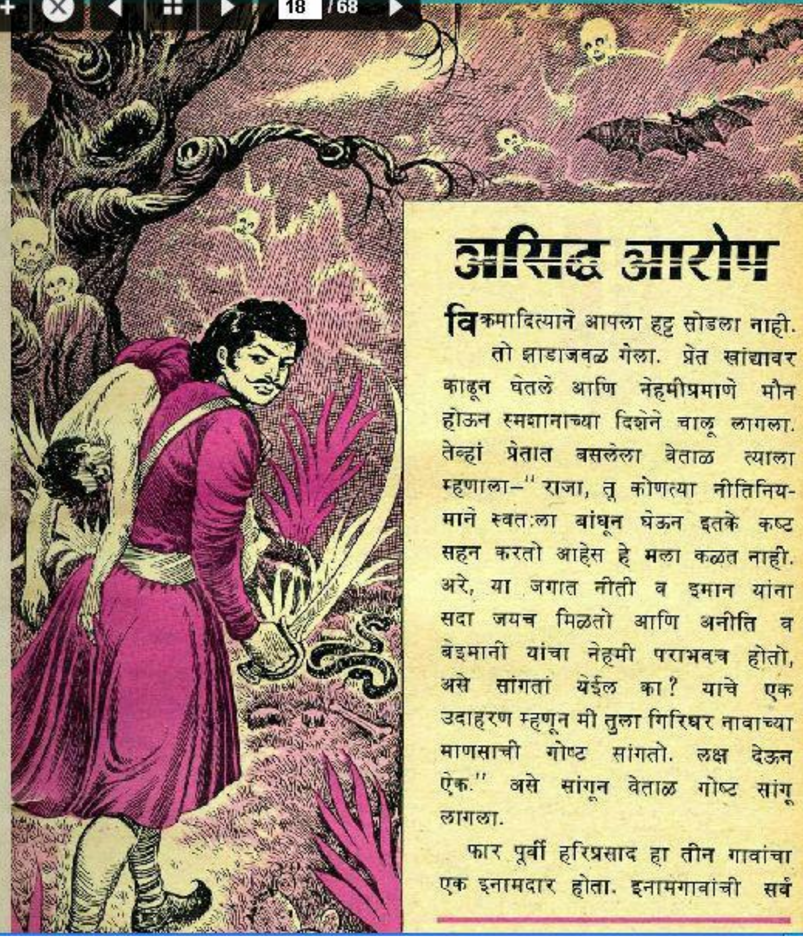
चांडाळ भल्लूकाने एकदां चारी बाजूला नजर फिरवून पाहिले व रानटी शिकाऱ्याला म्हणाला–"कालीवर्मा व भल्लूक मांत्रिक दोघांनीही जागा पाहिली तर बरे होईल. येथे भरपूर पाणी आहे. आपण हल्ला करणार आहो तो जितकेतू राजाचा किल्लासुद्धा जवळच आहे. त्या मायावी मर्कटाने किती मंत्र शिकले असले तरी आपल्या स्वभावाप्रमाणे या वडाच्या झाडाकडे ते आले तर त्याला सहजी पकडतां येईल व भल्लूक मांत्रिकाचा मंत्रदंड त्याच्या हातातून काढून घेता येईल."

रानटी शिकाऱ्याला चांडाळ भल्लूक म्हणाला ते जणुंकाही ऐकूच आले नाही. तो हत्तीच्या पायाला दुखापात तर झाली नाही ना, हे कळावे म्हणून हत्तीला पुढेमागे चालवून पहात होता. हत्तीला लंगडल्याशिवाय चालत असलेला पाहून तो ओरडला–"चांडाळ भल्लूक मालक! आपल्या वाहनाच्या पायाला कसली ही दुखापत झालेली नाही. आपलं नशीब बलवतर आहे!"

"त्या पाठोपाठ वडाच्या झाडावरच्या फांदीवरून एक रानटी माणूस खाली उडी मारून म्हणाला–"लबाड बैराग्यांना गिळणाऱ्या भुयाराच्या भोकाच्या बाजूला तुमचा हत्ती गेला नाही. तुमचं नशीब समजा. नाही तर त्या बैराग्यांबरोबर तुम्हांला तुमच्या हत्तीबरोबर त्या भुयाराने गिळले असते."

चांडाळ भल्लूक ओरडला–"शिरीषवन भैरवा!" आणि आपला परशु उचलून ओरडला–"कोण रे तू? मायावी मर्कटाचा शिष्य आहेस का?" आणि त्या रानटी माकसाकडे जाऊ लागला. (क्रमशः)

असिद्ध आरोप

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला. प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, तू कोणत्या नीतिनियमाने स्वतःला बांधून घेऊन इतके कष्ट सहन करतो आहेस हे मला कळत नाही. अरे, या जगात नीती व इमान यांना सदा जयच मिळतो आणि अनीति व बेइमानी यांचा नेहमी पराभवच होतो, असे सांगतां येईल का? याचे एक उदाहरण म्हणून मी तुला गिरिधर नावाच्या माणसाची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वी हरिप्रसाद हा तीन गावांचा एक इनामदार होता. इनामगावांची सर्व

कामे गिरिधर नावाचा एक कर्तबगार माणूस पहात असे. तो देईल त्या प्रत्येक सल्ल्याप्रमाणे इनामदार डोळे मिटून वागे.

त्या तिन्ही गावात कोणाला कोणत्याही गोष्टीची गरज असली की गिरिधरला एक नमस्कार करावा लागे व काम होऊन जाई. हळूहळू कामे वाढू लागली व त्याबरोबर नमस्कार करणाऱ्यांची संख्या सुद्धा वाढू लागली. दोघांना एकाच तऱ्हेच्या मदतीची गरज भासली की त्या दोघांमध्ये चढाओढ होई. पूर्वी नमस्कारावर भागे, पण चढाओढच लागल्यावर नमस्काराबरोबर करंड्या पण येऊ लागल्या. अर्थातच फक्त नमस्कार करणाऱ्यांकडे गिरिधर दुर्लक्ष करी व फळांच्या करंड्या आणून देणाऱ्यांच्या कामात जास्त लक्ष घाली.

कामे करवून घेणाऱ्यात चढाओढ वाढतच गेली. फळांच्या करंड्यांवर रुपयांच्या थैल्या बसून येऊ लागल्या. मागितल्याशिवाय लक्ष्मी घरी चालून येत असलेली पाहून तिला पाठमोरी जायला सांगणे गिरिधरला रास्त वाटले नाही. देवळातल्या पुजाऱ्याच्या जागी असो की शाळा मास्तरच्या पदावर असो पैशाची थैली आणणारालाच ती जागा मिळू लागली. हळूहळू गिरिधरच्या बायकोच्या अंगावर दागिन्यांचे ओझे इतके वाढले की, फार कष्टाने तिचे अंग हले. घरभर बहुमूल्य सामानाची गर्दी झाली.

परिणाम असा झाला की हरिप्रसादच्या इनामदारीतल्या गावात केवळ योग्यतेवर किंवा अनुभवावर कोणाला नोकरी मिळणे कठीण झाले. लांच देऊ शकणाऱ्यालाच नोकरी मिळते, हा नियमच झाला.

शेषगिरी नावाच्या एका माणसाला या गोष्टीची स्वानुभवाने खात्री झाली. तो अगदी गरीब होता. वार लावून घेऊन त्याने कसाबसा विद्याभ्यास पुरा केला होता. तो अत्यंत बुद्धिवान होता. त्याने गिरिधरला अनेक नमस्कार केले. परंतु एक करंडीभर फळे मात्र देऊ शकला नाही. [illegible] कोणतीच नोकरी [illegible] नाही. त्याच्या नमस्कारांचा एकही बाण गिरिधरच्या अंगाला कोठेही लागला नाही. शेषगिरीच्या अंगाचा जळफळाट उडाला.

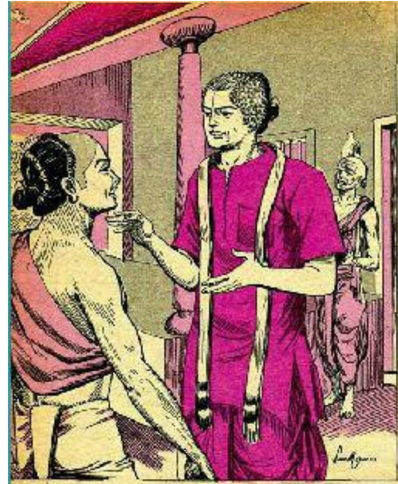
तो इनामदाराकडे गेला व म्हणाला— "आपल्या इनामदारीतले सर्व व्यवहार किती बिघडले आहेत, आपल्याला कल्पना नसेल. लांच दिली की कोणत्याही मूर्खाला नोकरी मिळते. सुशिक्षित व बुद्धिमान निरुपयोगी सिद्ध होतात." या शब्दात त्याने इनामदाराकडे गाऱ्हाणे नेले.

इनामदार ते ऐकून थक्कच झाला. गिरिधरवर त्याचा अपार विश्वास होता. कारण त्याने गरिबांची कीव करून इनामदाराकडून त्यांना पडित जमीन फुकट वाटून दिली होती. इतक्या वर्षांत गिरिधरच्या विरुद्ध एकही फिर्याद आली नव्हती.

शेषगिरी म्हणाला ते खरे न वाटल्यामुळे इनामदार म्हणाला—"तू म्हणतोस ते खरे झाले तर मी गिरिधरला कामावरून कमी करीन."

नंतर इनामदाराने एका निरक्षर ब्राह्मणाला बोलावून कोणत्याशा गावात नवीन देऊळ बांधले असल्याचे सांगून त्याला शंभर रुपयाची एक पिशवी दिली व म्हणाला— "ही पिशवी गिरिधरला देऊन त्या देवळात पुजारी नेमायला विनंती कर." तो गेल्यावर पुजेची चांगली माहिती असलेल्या दुसऱ्या एका ब्राह्मणाला बोलावून इनामदार म्हणाला—"तू गिरिधरकडे जाऊन कोण-

त्याशा देवळात नवीन पुजारी नेमणार आहात ना, असे विचारून त्या जागेवर नेमायला विनंती कर." तो ब्राह्मणही गेला.

दोघे जवळ जवळ एकाच वेळी गिरिधर-कडे गेले. अशिक्षित ब्राह्मण पैशाची पिशवी धरून बसला होता. दुसरा ब्राह्मण गेला तो गिरिधरचा बालमित्र असल्या कारणाने गिरिधर त्याच्याशी इकडच्या तिकडच्या बऱ्याच गप्पा मारून नंतर येण्याचे कारण कळल्यावर त्याला म्हणाला– "हे देऊळ आपल्या इनामदारसाहेबांनी बांधले आहे. या देवळात तुझ्यासारख्या माहितगाराला पुजारी म्हणून नेमायला त्यांना हरकत असण्याचे कारणच काय?"

नंतर त्या अशिक्षित ब्राह्मणाला येण्याचे कारण विचारून गिरिधर म्हणाला– "तुला लिहितां वाचतांही येत नाही आणि तुला पुजाऱ्याचे काम कोठून मिळणार?"

गिरिधरने आपल्या बालमित्राला पुजाऱ्याच्या पदावर नेमायला शिफारस केल्यावर इनामदार शेषगिरीला बोलावून म्हणाला–"मी गिरिधरची परीक्षा घेतली. तो लांचखाऊ असल्याचे सिद्ध झाले नाही."

शेषगिरी चिडून इनामदाराला म्हणाला– "या एका परीक्षेवरून भागणार नाही. आणखी एका परीक्षेची गरज आहे. त्यांच्या बायकोच्या अंगावरचे दागिने पहा! उत्तमोत्तम सामानाने भरलेले त्यांचे घर पहा. इतके सामान त्यांना कसे विकत घेता, हे तुम्ही प्रत्यक्ष जाऊन पहा."

इनामदाराने इनामी गांवांची पाहाणी करण्याचे मिश काढून पूर्वी कळविल्या-शिवाय गिरिधरच्या घरी अकस्मात जाऊन पहायचे ठरविले.

परंतु तो जाणार होता त्याच्या दोनच दिवस आधी गिरिधरच्या बायकोचा भाऊ आला व म्हणाला–"अहो, तात्या आमच्या गावात एक चांगले शेत विकायला निघाले आहे. विकत घ्यावे म्हटलं तर माझ्या जवळ पैसे नाहीत. तुम्ही तरी घ्या ना!"

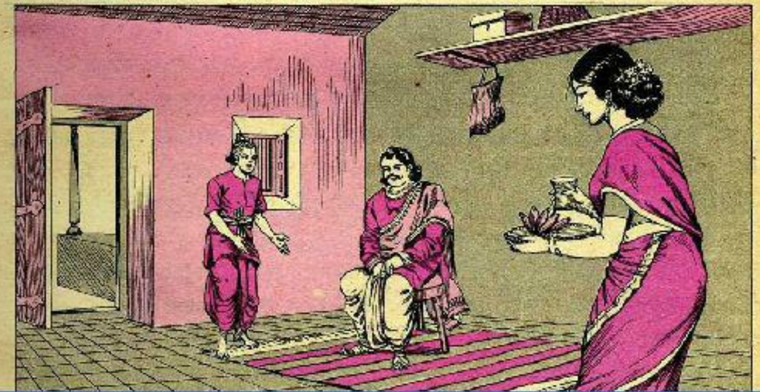
[illegible] कोच्या अंगावरचे सर्व दागिने काढून द्यायला तिला सांगून मेहुण्याला म्हणाला– "हे दागिने गहाण ठेवून तू कर्ज घे आणि शेत विकत घे. नंतर शेतात मिळकत होईलच व हळूहळू दागिने सोडवून घेता येतील."

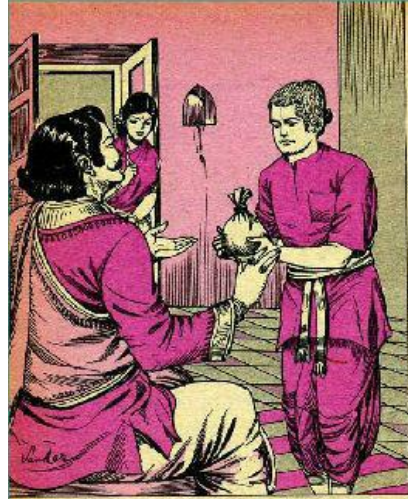
त्याच सुमारास शेजारच्या गावी एकाकडे लग्नकार्य होते. त्यांनी गिरिधरकडे येऊन त्यांना हवे असलेले सर्व सामान गिरिधर-कडून मागून नेले.

अशा परिस्थितीत गिरिधरच्या घरी अकस्मात इनामदार आले. इनामदारांना आलेले पाहून गिरिधर गोंधळल्यासारखा होऊन म्हणाला–"अहो, आपण आलात, आपल्याला बसायला द्यायला आमच्या घरी एक खुर्चीसुद्धा नाही." असे म्हणत एक सतरंजी आणून गिरिधरने अंथरली आणि तिच्यावर एक तिपाई इनामदारांना बसायला आणून ठेवली.

गिरिधरची बायको म्हणाली–"आपल्याला पाणी प्यायला द्यायला एकादा चांदीचा ग्लाससुद्धां नाही आमच्याकडे." असे म्हणत एका कांशाच्या पेल्यात दूध घेऊन आली. इनामदाराने तिच्याकडे निरखून पाहिले. मंगळसूत्राशिवाय तिच्या गळ्यात काहीच नव्हते. हातात फक्त कांचेच्या बांगड्या होत्या. घर साध्या घरासारखेच होते.

"माझ्यासाठी काही करायची गरज नाही. बरं का? असाच पाहाणीला आलो

होतो, हाक मारून जावं, म्हणून आलो होतो." असे म्हणत इनामदार उठले.

गिरिधर संकोच करीत म्हणाला—"काही काम असलं की नोकराकरवी निरोप पाठविला तर सेवक हजर होणार नाही का? मध्यंतरी काही वसूली झाली." असेम्हणत त्याने इनामदारांसमोर पैशाची एक थैली आणून ठेवली.

गिरिधर अगदी गरीबच असल्याची खातरी झाल्यामुळे इनामदार म्हणाला—"तूर्त ठेवून घ्या. हिशोब नंतर सवडीने पाहू!" असे सांगून पैशाची थैली तेथेच ठेवून इनामदार निघून गेला.

नंतर इनामदार शेषगिरीला बोलावून म्हणाला—"तू लावलेला एकही आरोप

झाला नाही. गिरिधरचे घर भटा-भिक्षुकाच्या घरासारखं आहे. त्याच्या बायकोच्या अंगावर मंगळसूत्राच्या सुताशिवाय मला काही दिसलं नाही. तू त्याच्या वर असा खोटा आरोप कां केलास, हे नाही मला कळले. बरं तर आतां तू जा."

इनामदार खोटे बोलणे शक्य नाही. परंतु गिरिधरची अशी स्थिती एकाएकी कां झाली, याची गिरिधरला कल्पनाच होईना. "देवच त्याचे रक्षण करीत असणार. म्हणून त्याच्या सारख्या लांचखाऊवरचा आरोप मी असा सिद्ध करू शकलो नाही!" असे म्हणत शेषगिरीने आपल्या फुटक्या नशिबालाच शिव्या दिल्या.

वेताळ येथवर कथा सांगून म्हणाला—"राजा, अदृष्टवशात् गिरिधर त्याच्यावरचा आरोप सिद्ध न झाल्यामुळे सुटला. परंतु एवढ्यावरून त्याला शिक्षा व्हायला नको होती का? त्याच्यावर असा विश्वास करणारा इनामदारसुद्धा अविवेकी होता असं नाही का? या शंकांचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला—"नोकरी देण्यासाठी गिरधरने जी पद्धत अवलंबिली होती

नव्हती ... नाही. तरी अनीती ही दोन प्रकारची असते. काही लोक स्वार्थासाठी समाजनीतीचा तिरस्कार करून अनीतीचा अवलंब करतात. अशा लोकांना समाजच योग्य ती शिक्षा करतो. परंतु गिरिधरच्या बाबतीत अनीतीचे कारण समाजातच दिसून येते. इनामदाराच्या अधिकाऱ्याने भेटी स्वीकारणे चूक म्हणता येणार नाही. भेटी स्वीकारल्या कारणाने प्रत्युपकार करावाच लागतो. गिरिधरने कोणालाही नोकरी देते वेळी लांच किंवा भेट दिलीच पाहिजे असा नियम ठेवला नव्हता. त्याला भेटी देणारे समजून उमजून देत आले, हे स्पष्टच दिसते आहे. तो स्वतः फार चांगला होता. इतरांना मदत करीत होता. कधी त्याने इतरांना पिळून काढले असे झाले नाही. त्याला स्वतःसाठी जमीन विकत घेता आली असती. परंतु तसे न करतां त्याने आपल्या बायकोचे दागिने गहाण ठेवायला आपल्या मेहुण्याला देऊन जमीन विकत घ्यायला सांगितले. आपल्या घरातले सामान त्याने गरजू लोकांना लग्नासाठी म्हणून दिले. तो स्वतः स्वार्थी नव्हता किंवा शिक्षा करण्यायोग्यही नव्हता. आता इनामदारालासुद्धां अविवेकी म्हणता येणार नाही. गिरिधर त्याचा इतका विश्वासपात्र होता. तरी त्याच्या विरुद्ध फिर्याद आल्यावर तिकडे दुर्लक्ष न करतां त्याने त्याची दोन वेळा परीक्षा करून पाहिली. गिरिधरची संपन्नता बाहेर पडली असती तरी त्याला शिक्षा करायला आवश्यक इतके प्रमाण दाखवून शेषगिरी कदाचित हा आरोप सिद्ध करू शकला नसता की गिरिधर लांच घेतल्याशिवाय कोणाला नोकरी देत नाही. तशी संवय गिरिधरला असती तर त्याने शेषगिरीला सरळ सरळ तो काय द्यायला तयार आहे, हे विचारले असते. या सर्वांवरून इनामदारांचा गिरिधरवर जो विश्वास होता, तो योग्यच होता."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला व झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

खरी स्वप्न

गणुशेट फार चिक्कू व लोभी होता. जीव जात असला तरी एक पैसा खर्च करायला तो तयार नसे. अशा गृहस्थाला एकदां स्वप्न पडलं–"शंभर रुपये दान कर हजार रुपये मिळतील!" ती त्याला देववाणी वाटली. गणुशेटचा त्या स्वप्नावर विश्वास बसला व त्याने शंभर रुपये गरीबांना वाटले. दुसऱ्याच दिवशी त्याच्या कोणी दूरच्या नातेवाइकाने मरण समयी गणुशेटला एक हजार रुपयांची भेट दिली. स्वप्न खरे ठरले

आणखी काही दिवसांनी गणुशेटला पुन्हा स्वप्न पडलं–"हजार रुपयांचं दान कर, तुला दहा हजार मिळतील!" ती देववाणी मानून गणुशेटने या खेपेस एक हजार खर्च करून मोठ्या प्रमाणावर दानधर्म केला. त्याच दिवशी गणुशेटचा कोणी आप्त मरण पावला. त्याच्या इस्टेटीतली दहा हजाराची इस्टेट गणुशेटला मिळाली. स्वप्न खरं ठरलं.

आणखी काही दिवसांनी आणखी एक स्वप्न गणुशेटच्या बायकोला पडलं–"दहा हजार रुपयांचं दान कर, एक लक्ष रुपये मिळतील."

तिने गणुशेटला ती गोष्ट सांगितली. स्वप्नातल्या गोष्टीवर गणुशेटचा चांगला विश्वास बसला होता. त्याने दहा हजार रुपये खर्च करून सर्व गावकऱ्यांना मोठी मेजवानी दिली.

त्याच्या दुसऱ्याच दिवशी गणुशेट आकस्मिकपणे मरण पावला. त्याने आपल्या मृत्युपत्रात एक लाखाची इस्टेट बायकोच्या नावी लिहून ठेवली होती.

या खेपेसही स्वप्न खरेच ठरले!

गुंडप्पाच्या गर्वभंग

फार पूर्वी जत संस्थानाच्या दरबारात गुंडप्पा नावाचा एक पहेलवान होता. त्याचा आहार पांचसहा जणांना पुरेल एवढा होता. त्याचे पिळदार अंग पाहूनच त्याच्याशी थट्टामस्करी करायलासुद्धा कोणी धजत नसे. कुस्तीत त्याला कोणी जिंकल्याचे पंचक्रोशीत कोणी ऐकले नव्हते. त्याच्याशी कुस्ती खेळायची ज्याने कोणी हिंमत दाखविली त्याला महिना पंधरा दिवस अंथरूणच धरावे लागे.

म्हणून गुंडप्पाला गर्व चढला होता. त्याला कोणाची भयभीती किंवा थोरा-मोठ्यांचा आदर करणे हे माहीतच नव्हते. तो कोठे खरेदीसाठी जाई तर दुकानांतला जो माल त्याला हवा असेल तो स्वत:च्या हाताने उचलून नेई.

एकदां बाजारात एक बाई मोसंबी विकायला बसली होती. गुंडप्पाने तिच्या टोपलीत हात घातला आणि दहाबारा मोसंबी काढून घेऊन टोपली लाथेने उड-विली. रस्ताभर मोसंबी पसरली.

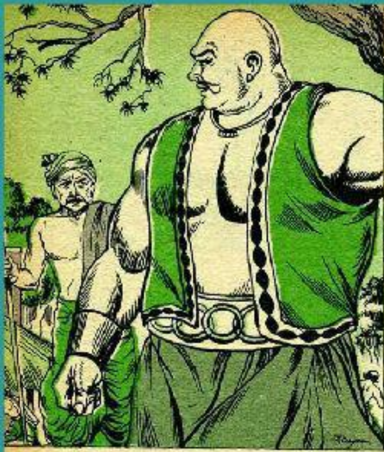
म्हातारी संतापून म्हणाली–"आपला प्रताप या म्हातारीवर तू दाखवितो आहेस, तुझी हिंमत असेल तर आमच्या गावच्या दगडूवर दाखवून पहा एकदा."

"म्हातारे, तुझ्या गावाचे नाव काय ग?" गुंडप्पाने विचारले.

"बाळेहल्ली!" म्हातारी म्हणाली.

"दाखवितो माझा प्रताप, म्हातारे! उद्यां संध्याकाळपर्यंत मी त्या दगड्याचे प्रेतच आणून टाकतो या बाजारात." म्हणत गुंडप्पा निघून गेला.

परंतु त्या दगडूला धरून त्याला ठार करीपर्यंत गुंडप्पाला काही सुचत नव्हते, तो लगेच घोड्याच्या गाडीत बसून बाळे-हल्लीला निघाला. गाडी त्या गावी पोचे

पोचेतो संध्याकाळ झाली. गाडीतून उतर-ल्याबरोबर त्याला ज्या ज्या गावकऱ्याने पाहिले तो कोणी भूत तर नाही अशी धास्ती घेऊन दुरूनच निघून गेला. गुंडप्पा मिशा पिळवटीत पुढे निघाला.

त्याला पाहून जे दूर पळून गेले होते त्यांच्यापैकी कोणाला त्याने हाक मारून बोलाविले तर तो आणखी दूर पळून जाऊ लागला. नंतर त्याला एक म्हातारा दिसला. त्याने विचारले–"काय रे ए म्हाताऱ्या, या गावात कोणी दगडू धनगर आहे म्हणे? तो कोठे राहतो तुला माहीत आहे का?"

"माहीत नसायला काय झालं, बाबा! गावाबाहेरच्या मैदानात तो मेंढरं चरा-यला [illegible] म्हातारा म्हणाला.

"बरं, पण मी कोण हे तू ओळखलंस का?" गुंडप्पाने विचारलं.

"तू कोणी असलास म्हणून मला काय करायचं आहे रे, बाबा? तू माझ्यासारखाच एक माणूस तर आहेस! जरा पिळदार अंग दिसतं आहे. माझं उतारवय झालं म्हणून हडकुळा झालो आहे!" म्हातारा म्हणाला.

गुंडप्पाने गाडी तेथेच सोडली आणि गावाबाहेरच्या कुरणाच्या दिशेने निघाला, तो मैदानात पोचला तेव्हां त्याला तेथे एक माणूस चिंचेच्या डाहाळ्या तोडून मेंढरांना खायला टाकीत असलेला दिसला.

गुंडप्पाने त्याला तिरप्या नजरेने पहात विचारले–"तूच का रे दगडू?"

त्याने त्याच्याकडे एकदांच पाहिले व गुंडप्पाच असावा हे ओळखून स्वत:ची ओळख इतक्या सहजी न देण्याचे ठरवून दगडू म्हणाला–"नाही हो, भाऊ! तुम्ही दरबारा-तले पहिलवान साहेब नाही का? माझ्या दादाजवळ आपले काय काम आहे?"

"त्याला आपल्या शक्तीची फार घमेंड आहे, म्हणे. एक दोन हात त्याच्याशी झाले तर पहावे, म्हटलं!" गुंडप्पा म्हणाला आणि दगड फांदी ओढीत होता ती धरून [illegible] आवाज करीत खाली कोसळली.

दगडू आश्चर्य करीत पहात म्हणाला–"तुमच्या बरोबर त्याची काय तुलना? तुमच्या पायाच्या नखाची तरी तो बरोबरी करू शकेल का?"

"पहिल्याने तो आहे कोठे, सांग!" थोड्याशा कडक स्वरात गुंडप्पा म्हणाला.

"शेजारच्या गावी गेला आहे. रात्री परतेल. तुम्हांला तोंपर्यंत माझ्याकडेच रहावे लागेल! मी ही मेंढरें परसांत पोंचवून येतो." दगडू म्हणाला. दगडू गुंडप्पाला आपल्या घरी घेऊन गेला व मोठ्याने हाक मारून म्हणाला–"आपल्याकडे आज एक पाहुणा आला आहे, बरं का!"

"चल रे, तुझी कण्हेरी माझ्या कोठल्या कोपरात जाणार?" गुंडप्पा म्हणाला.

"हे पहा हो, ही मेंढरे आपली नाहीत, आतांच एखादं कापायला. म्हणून गैर न मानून या गरिबाचं आतिथ्य स्वीकारण्याची कृपा करा." दगडू म्हणाला.

आणखी एका तासाभराने दोघे जेवायला बसले. दगडूच्या आईनें दोन मोठ्या पत्रा-वळीवर दोघांना जेवायला वाढले.

गुंडप्पाने पहिलाच घास तोंडात घातला आणि म्हणाला–"हे काय हे, हा भात आहे का, की खडे उकडले आहेत?"

"दांत नसलेल्या म्हाताऱ्यांसाठी मऊ भात शिजवावा लागतो. दगडगोटे खाऊन पचविणाऱ्या आपल्या सारख्या तरुणांना

कशासाठी?" या शब्दात दगडूने म्हटल्यावर गुंडप्पा थोडा लाजल्यासारखा झाला. मऊ मऊ मांस खाणाऱ्या गुंडप्पाला अर्धवट शिजलेला फडफडीत भात घशाखाली उतरत नाहीसा झाला. म्हणून प्रत्येक घासाबरोबर पाणी पिऊन त्याला भात कसा तरी संपवावा लागला. खाल्ला नाही तर मान खाली होईल, असे वाटले त्याला.

गुंडप्पाची ती केविलवाणी दशा दगडूला चांगली कळत होती. म्हणून तो मनातल्या मनात हसत होता आणि आईला मोठ्याने हाक मारून म्हणाला–"आई, तेल आण ग, थोडं!"

"वाचलो, बाबा!" गुंडप्पा मनात म्हणाला.

परंतु दगडूची आई घेऊन आली ते तेल नव्हते, तीळ होते.

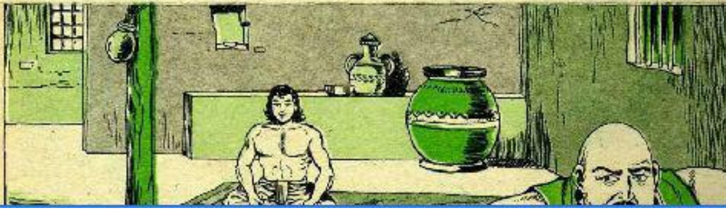
"अहो, पाहतां काय, तेल घ्या!" असे म्हणत दगडूने आपल्या उजव्या हातावर मूठभर तीळ घेतले व मुठीत दाबून त्याचे तेल भातावर पिळले.

तेल तसं काढता येते हे गुंडप्पाला माहीतच नव्हते परंतु त्याला वाटलं दगडू करू शकला तर आपणाला ते तर आणखी जास्त सहजी करतां येईल. त्याने सुद्धा मूठभर तीळ घेतले व पिळण्याचा प्रयत्न करू लागला. परंतु त्याचे हात मात्र दुखू लागले आणि तेलाचा एकही थेंब गळला नाही.

"तेल आलं नाही का हो?" असे म्हणत दगडूने आपल्या डाव्या हाताने गुंडप्पाचा हात तिळासह जोराने दाबला. त्या सरशी गुंडप्पाच्या हातातून तेला बरोबर गरम गरम रक्तसुद्धा थोडे गळले. गुंडप्पाला जीव जातो की काय, वाटले. परंतु हात दुखतो आहे, म्हटले तर कमीपणा होतो. म्हणून स्वतःला कसं तरी संभाळून रडक्या आवाजाऐवजी सामान्य आवाजात म्हणाला–"पुरे!"

दगडूने गुंडप्पाचा हात सोडला व जेवू लागला.

"आलोच हं!" असं सांगून गुंडप्पा काळोखात कोठे गेला तो परतलाच नाही.

उत्तमाची कथा

उत्तानपाद नावाच्या राजाला त्याची राणी सुरुची हिच्या पोटी उत्तम नावाचा मुलगा झाला. हा ध्रुवाचा सावत्रभाऊ. पुढे उत्तमच राजा झाला.

त्याचा विवाह बहुला नावाच्या राजकन्येशी झाला. तिने पतीची कधीच पर्वा केली नाही, ती त्याचा पदोपदी अपमानच करी. म्हणून उत्तमाने शिपायांना तिला जंगलात टाकून यायला आज्ञा केली.

जंगलात पालपोतक नावाचा एक नाग फिरत होता. त्याची नजर बहुलेवर पडली व तो तिला घेऊन आपल्या घरी गेला. त्या नागाला नंदा नावाची एक मुलगी होती. तिने, ही आपल्या आईला ही कोण सवत आली, असा विचार करून बहुलेला एका गुप्तस्थानी लपवून ठेवले.

काही काळ लोटला. सुशर्मा नावाचा एक ब्राह्मण उत्तमाच्या दरबारात आला व म्हणाला–"माझ्या बायकोला कोणीतरी पळवून नेले आहे. तू तिला शोधून आणून दे."

"तुझी बायको कशी आहे, तिचे रूप वर्णन तर कर." उत्तमाने विचारले.

"ती काळी, गिड्डी, म्हातारी व दिसायला कुरूपच आहे." ब्राह्मण म्हणाला.

"अशा बाईसाठी तू एवढी फिकीर करण्याचे कारणच काय? तू दुसऱ्या एखाद्या सुंदर बाईशी लग्न करून मोकळा हो!" उत्तम त्या ब्राह्मणाला म्हणाला.

ब्राह्मण उत्तरला–"बायको कशी का असेना, तिच्या संरक्षणाची जबाबदारी पतीवर असते!"

सुशर्माच्या बायकोच्या शोधार्थ उत्तम रथात बसून निघाला. जंगलात फिरत फिरत तो त्रिकालज्ञ नावाच्या एका मुनीच्या आश्रमात आला. त्रिकालज्ञ मुनींनी आपल्या

शिष्याला राजाचे आतिथ्य करण्यासाठी अर्घ्य वगैरे आणायला सांगितले.

परंतु शिष्य जागचा हालला नाही व म्हणाला–"अर्घ्य आणायचा की नाही विचार करून सांगण्याची कृपा करावी."

पत्नीशिवाय पुरुषाला अर्घ्य आदी देऊन आतिथ्य करण्याची गरज नसते हे आठवून मुनीने राजाला येण्याचे कारण विचारले. राजाने सुशर्माच्या बायकोच्या शोधार्थ हिंडत असल्याचे सांगून अर्घ्य आदी देऊन त्याचा सत्कार न करण्याचे कारण विचारले.

मुनी म्हणाले–"पत्नी विरहित पतीचा अर्घ्यादी देऊन सत्कार करावयाचा नसतो! सुशर्माची बायको, बलाक नावाचा राक्षस पळवून घेऊन गेला आहे."

उत्तम बलाक राक्षसाच्या शोधार्थ गेला. त्याचा शोध लागल्यावर तो सुशर्माच्या बायकोला भेटला. ती म्हणाली–"हा राक्षस मला घेऊन आला खरा, परंतु मला खाण्यासाठी नाही, की माझ्याशी विवाह करून घेण्यासाठीही नाही."

तेव्हां उत्तमने राक्षसाला विचारले–"या गृहिणीला तू कां पळवून आणलेस?"

राक्षस उत्तमचा यथोचित स्वागत सत्कार करून म्हणाला–"हिचा पती राक्षसांचा संहार करण्यासाठी यज्ञ करीत होता. पत्नीशिवाय त्याला यज्ञ करतां येऊ नये म्हणून."

तो तिला परत पाठवायला तयार झाला.

उत्तमने सुशर्माच्या बायकोला त्रिकालज्ञ मुनींकडे पोचवून विचारले–"मुनिवर्य, माझी बायको कोठे आहे?"

"तुझ्या बायकोला पालपोतक नावाचा नाग पळवून घेऊन गेला आहे. त्या नागाच्या मुलीने तुझ्या बायकोला सुरक्षित जागी ठेवले आहे." मुनी म्हणाले.

उत्तमाने बलाक राक्षसाला पाठवून आपल्या बायकोला आणविले.

त्यानंतर बहुला आपल्या पतीच्या आज्ञेत राहून संसार करू लागली. तिच्या पोटी उत्तम नावाचा मुलगा जन्मला. तोच उत्तम नावाचा मनू.

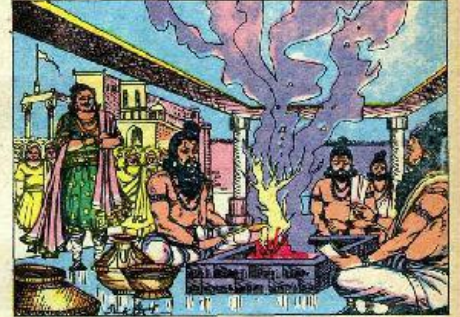

देवरात

अंबरीष नावाचा राजा कोशल देशावर राज्य करीत असता एकदां भयंकर दुष्काळ पडला. नद्या व विहिरी कोरड्या झाल्या. पिके निघालीच नाहीत.

अश्वमेघ यज्ञ केल्यास पाऊस पडेल व दुष्काळ जाऊन सुकाळ येईल, असे मंत्र्यांनी व पुरोहितांनी राजाला सुचविले. तो यज्ञ फार जागरूक राहून करावा लागत असे.

या यज्ञासाठी सर्व शुभलक्षणे असलेला घोडा आणून त्याला स्वच्छ धुवावे लागले नंतर त्याला सर्व आभूषण घालून बली द्यायला सिद्ध करण्यात आले.

अंबरीष राजा इन्द्रपद प्राप्त व्हावे यासाठी यज्ञ करीत आहे, असे वाटून देवांनी यज्ञाला विघ्न आणण्याच्या हेतूने यज्ञाचा घोडा पळवून नेला.

यज्ञाचा घोडा अदृश्य झाल्याचे कळल्या-वर राजा व पुरोहित फार काळजीत पडले. त्यांनी घोड्याचा खूप शोध केला. राजाचे सैन्य जंगल, पर्वत व नदीनाले हुडकून परतले. घोडा सांपडला नाही.

घोडा नाहीसा झाल्यामुळे चिंतावस्थेत बसलेल्या राजाला पुरोहित म्हणाले– "अशा परिस्थितीत घोड्याऐवजी एखाद्या ब्राह्मणाच्या मुलाचा बली देणे हा एकच मार्ग आहे."

योग्य लक्षणे असलेला बलीपशूसाठी ब्राह्मणाचा मुलगा मिळविणे सोपे आहे का? शोध करीत असता रुचिक नावाच्या ब्राह्मणाला तीन मुलगे असल्याचे कळल्यावरून राजा त्याच्या-कडे गेला.

रुचिक कोणत्याही परिस्थीत आपल्या थोरल्या मुलाला द्यायला तयार झाला नाही. मुलांच्या आईने सर्वात धाकट्या मुलाला द्यायचे नाकारले. मधला शुनश्शेप स्वतःच बलिपशू व्हायला पुढे आला.

राजा आनंदाने शुनश्शेपला घेऊन आपल्या घरी निघाला. त्यांना वाटेत विश्वामित्र ऋषींचा आश्रम लागला. विश्वामित्रांना शुनश्शेपाकडून तो बली व्हायला जात असल्याचे कळले. त्यांना शुनश्शेपाची कीव आली.

विश्वामित्रांनी शुनश्शेपला एक मंत्र शिकविला. तो मंत्र म्हटला तर संकट टळेल, असेही त्यांनी सांगितले. राजाने शुनश्शेपला घरी आणून बली देण्यासाठी तयार केले.

शुनश्शेपाने त्याला बली देण्यासाठा नेत असतां विश्वामित्रांनी शिकविलेला मंत्र म्हटला. सर्व जागच्या जागी दगडाच्या मूर्तीसारखे उभे राहिले.

अकस्मात अग्निकुंडातून इंद्र प्रगट झाला व त्याने अंबरीषाला यश फळ दिले आणि शुनश्शेपला वांचविले. देवांनी त्याचे रक्षण केले म्हणून शुनश्शेपला देवरात हे नाव लाभले.

देवयानी

ऋषीमुनींच्या तपश्चर्येत विघ्ने आणण्यासाठी इंद्राने अनेक प्रयत्न वेळोवेळी केले. त्यांत काही यशस्वी झाले व काही अयशस्वी झाले.

शुक्राचार्य तपश्चर्या करीत असतां विघ्न आणण्याच्या हेतूने इंद्राने आपली मुलगी जयंती हिलाच पाठविले. परंतु ती विघ्न आणू शकली नाही. त्याची तपश्चर्या यशस्वी झाली व ब्रह्मदेवाने दर्शन देऊन त्याला अनेक वर दिले. त्याचबरोबर जयंती आली होती ते कामही व्यर्थ गेले नाही. तिने शुक्राचार्यांशी विवाह करून संसार केला आणि तिला शुक्राचार्यांपासून देवयानी नावाची मुलगी झाली.

देवादानवांचे युद्ध झालं तेव्हां शुक्राचार्यांकडून संजीवनी विद्या शिकून घेण्यासाठी बृहस्पतीचा मुलगा कच आला. कचाने शुक्राचार्यांचे शिष्यत्व ग्रहण केले. देवयानीचे त्याच्यावर प्रेम बसले. राक्षसांनी कचाचा कित्येकदां वध केला तेव्हां वडिलांकडून देवयानीने त्याला जिवंत करविले. एकदां राक्षसांच्या एका चुकीमुळे त्याला संजीवनी विद्यासुद्धा शिकतां आली.

त्याचा हेतू पूर्ण होण्यास देवयानीची मदत झाली असूनही गुरुकन्या ही बहिणीसारखी असते असे सांगून कचाने तिच्याशी विवाहबद्धा होण्यास नकार दिला.

शुक्राचार्य वृषपर्व नावाच्या राक्षसाच्या राजधानीत रहात होता. वृषपर्वाला शर्मिष्ठा नावाची एक मुलगी होती. तिची व देवयानीची फार मैत्री होती.

एकदां शर्मिष्ठा व देवयानी सर्व मैत्रिणी सह एका सरोवरात जलविहार करण्यासाठी गेल्या होत्या. त्यांनी वस्त्रे काठावर सोडून ठेवली होती. स्नान करीत असतां सोसाटयाचा वारा सुटला व त्यांची वस्त्रे

एकात एक गुरफटून गेली. शर्मिष्ठा काठावर आली व जे वस्त्र तिच्या हाती आले ते ती नेसली. ते देवयानीचे होते.

नंतर देवयानी स्नान करून बाहेर आली व शर्मिष्ठेला तिचे वस्त्र नेसलेले पाहून म्हणाली–"मी ब्राह्मणकन्या आहे, माझे वडील तुझ्या वडिलांचे कुलगुरू. तू माझे वस्त्र नेसलीस, तुझे वस्त्र मी नेसावे का?" दोघींचे खूप भांडण झाले.

शर्मिष्ठा म्हणाली–"म्हणजे तू माझ्याहून कोणत्या बाबतीत मोठी झालीस ग? माझ्या बाबांचे तुझे बाबा नोकरच तर आहेत! तुझे डोळे कशामुळे एवढे कपाळावर चढले आहेत ग?" असे म्हणत शर्मिष्ठेने देवयानीला एका विहिरीत ढकलले आणि घरी निघून गेली.

विहिरीत पडून देवयानी रडत असता ययाती राजा त्या बाजूने जात होता. त्याने तिचा आवाज ऐकला व तिला हात धरून बाहेर काढले. त्याच वेळी घूर्णिका नावाची दासी देवयानीला शोधत तेथे आली. परंतु "शर्मिष्ठा राहते त्या गावात मी पाऊलही टाकणार नाही," असे देवयानीने तिला सांगून परत पाठविले. ते कळल्यावर शुक्राचार्यंही वृषपर्वाची राजधानी सोडून जायला तयार झाले.

तेव्हां वृषपर्वने आपल्या मुलीची चूक ओळखून शर्मिष्ठेला देवयानीची दासी म्हणून सेवेला पाठवून दिले.

ययातीने हात धरून उद्धार केला तेच पाणिग्रहण झाले असे सांगून देवयानीने ययातीशीच विवाह करून घेण्याचा हट्ट धरला व त्याच्याशीच विवाह करून घेतला. ती सासरी निघाली त्या वेळी शर्मिष्ठासुद्धा तिची दासी म्हणून बरोबर गेली. ययातीला देवयानीपासून संतती झाली नाही, परंतु शर्मिष्ठेशी गुप्त संबंध असल्याकारणाने त्याला पुत्रसंतती लाभली.

ही गोष्ट देवयानीला कित्येक दिवसांनंतर कळली. तिने वडिलांकडे तक्रार केली आणि शुक्राचार्यांनी त्याला वार्धक्य येण्याचा शाप दिला.

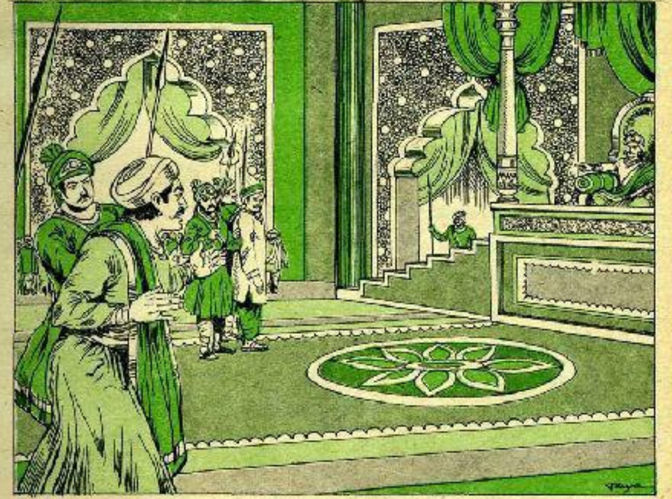

चोराला पकडणारे चोर

रामपूर नावाच्या गावी दिवसांढवळ्या विचित्रपणे चोऱ्या होऊ लागल्या. परंतु पोलीस शिपायांना चोराचा पत्ताच लागेना. कारण गावातल्या निरनिराळ्या भागात चोर एकाच वेळी चोरी करीत असल्याचे आढळून आले. चोराला केव्हां व कसे धरावयाचे राजाच्या शिपायांना कळेना.

त्याचं खरं कारण असे होते की चोऱ्या करणारे दोघे अट्टल चोर होते. त्यांची नावे अनुक्रमे रंगा व भीमू अशी होती. दोघेही चोरी करण्यात इतके वस्ताद होते की दोघांना परस्परांची मदत करून चोरी करणे बरे वाटले नाही. उलट दोघांना परस्परांची अडचणच वाटे. कारण दोघांमध्ये प्रतिस्पर्धा होती

चोराला पकडणे आपल्याला शक्य नाही असा विचार करून राजाने, चोराला धरून देणाऱ्याला दहा हजार होन इनाम म्हणून दिले जातील, अशी दवंडी पिटविली. दवंडी ऐकून रंगा व भीमा दोघे वेष पालटून राजाला भेटले व परस्परांची लपण्याची जागा राजाला सांगितली. झाले, दोघेही पकडले गेले. इनाम कोणालाच मिळाले नाही.

रघुनाथ ज्या गावी रहात असे त्या गावापासून जिल्ह्याचे ठिकाण दहा मैलावर होते. त्याच्या घरी काहीतरी कार्य होते. म्हणून श्रीपती नावाचा त्याचा मित्र सायंकाळी घोड्याची गाडी करून रघुनाथ असे त्या गावी निघाला.

वाटेत एक दाट जंगल होते. त्या जंगलातून काही दिवसांपूर्वी रघुनाथ जात असतां एका चोराने लुटले होते. रघुनाथने ती गोष्ट श्रीपतीला सांगितली होती.

रघुनाथला जिल्ह्याच्या गावी काही काम होते, ते पुरे करून संध्याकाळी लगेच परतावे लागले होते. त्याने घोड्याची गाडी भाड्याने ठरविली होती. गाडी त्या दाट जंगलातून जात असतां एका वळणावर वळली तेव्हां एका झाडाची फांदी वाटेत आडवी पडलेली होती. म्हणून गाडी थांबवावी लागली होती. एका झाडामाणून एक माणूस तोंडावर बुरखा घालून आला. त्याच्या हातात सुरा होता. त्याने सुऱ्याचे टोक रघुनाथाच्या गळ्यावर ठेवले व दरडावून म्हणाला–"जवळ असेल ते मुकाट्याने काढ!" असे सांगून रघुनाथजवळ होते नव्हते ते घेतले व गाडीवानाजवळचे पैसेही घेतले आणि झाडाआड पसार झाला होता.

"काळोख्या रात्री त्या जंगलातून नको हो, असे मी किती सांगितले, पण तुम्ही ऐकले नाही आणि पहा, मुलीच्या लग्नासाठी मी पांचशे रुपये जमविले होते, ते सर्व चोर लुबाडून घेऊन गेला." गाडीवान रडू लागला.

रघुनाथाने गावी पोचल्यावर त्या गाडीवानाला पांचशे रुपये देऊन रात्री त्याला आपल्याच घरी ठेवून घेतले. दुसऱ्या दिवशी तो गाडीवान परतला.

श्री सु. ना. सुर्वे

एका वर्षापूर्वी घडलेली ती गोष्ट गाडीत बसून जात असतां श्रीपतीला आठविली.

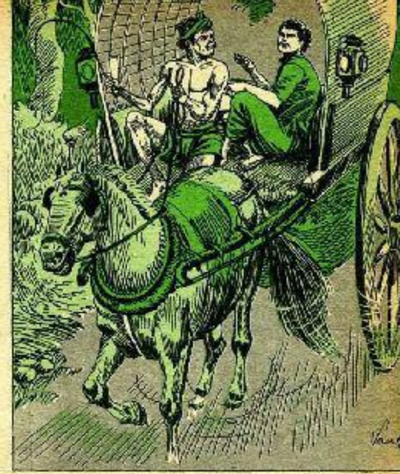
इतक्यात गाडी जंगलाच्या मधोमध एका वळणावर वळतांच वाटेवर झाडाची एक फांदी आडवी पडलेली दिसली. गाडी थांबली. एका झाडाआडून एक माणूस बुरखा तोंडावर घेऊन समोर आला. त्याच्या हातात सुरा होता. त्यानें सुरा श्रीपतीच्या गळ्यावर ठेवून श्रीपतीजवळ होते नव्हते ते सर्व काढून घेतले व गाडीवानाजवळ होते तेही लुबाडले व परत जात असतां म्हणाला–"तुझ्याजवळ ते गाठोडे कसले आहे रे?"

"साखरभात आहे, मुलांना खाऊ म्हणून नेतो आहे." श्रीपती म्हणाला.

"मला भूक लागली आहे. साखरभात मुलांनासुद्धा आवडतोच!" असे सांगून ते गाठोडेसुद्धा घेऊन पळाला.

चोर निघून गेल्यावर गाडीवान म्हणाला–"मी मुलीच्या लग्नासाठी जमविलेले पांचशे रुपये चोराने लटून नेले की हो!" असे म्हणत रडू लागला.

रघुनाथला आला तोच अनुभव हुबेहूब श्रीपतीला आला. गाडीवानसुद्धा चोराचा साथीदार आहे तर!"

गाडीवानाने वाटेवरची फांदी बाजूला सारून गाडी पुढे चालवू लागला तेव्हां श्रीपती म्हणाला–"थोडा थांब."

"आतां थांबा कशाला? आणखी एखादा चोर येणार नाही कशावरून?" गाडीवानाने विचारले.

"येऊ दे, आपल्याजवळ चोरून न्यायला उरलेच काय आहे? परंतु तुझे व माझे पैसे कोठे जात नाहीत, बघ! ते पैसे परत आपल्याकडे चालून येतील. म्हणून तर थांब म्हटले!" श्रीपती म्हणाला.

"ते कसं शक्य होईल हो?" गाडीवानाने विचारले.

श्रीपती खदखदां हसून म्हणाला–"माझ्या मित्राच्या घरी पुष्कळ उंदीर आहेत, म्हणे! त्यांच्यासाठी माझ्या मित्राने चांगले जालिम औषध आणायला सांगितले होते. ते त्या साखरभातात आहे. चोर तो साखरभात खाऊन मरणार. आपण जाऊन आपले पैसे घेऊन येऊ या."

ते ऐकून गाडीवानाचा चेहरा गोरामोरा झाला व मोठ्याने ओरडला–"अरे रंगा, तो साखरभात खाऊ नकोस रे!" आणि गाडीतून खाली उडी मारून आला.

श्रीपतीने चटदिशी उठून त्याची शेंडी पकडली व दरडावून विचारले–"चोरा, लुच्चा! या वाटमारीत तुझा वांटासुद्धा आहे का रे?"

"माझी अक्कल ठिकाणावर नव्हती. माझा मुलगा साखरभात खाऊन कदाचित मरेल हो!" गाडीवान म्हणाला. दोघे शेजारी एक झोपडं होतं, तेथे आले. गाडीवानाने घाईघाईने दार ढकलले आणि आत गेला. त्याच्या पाठीमागून श्रीमतीसुद्धा आत गेला.

आत गाडीवानाच्या मुलाने हावरटपणाने अर्ध्याहून अधिक साखरभात फस्त केला होता. त्याच्यात उंदराचे विष घातले आहे रे! तू खाल्लास भात?" गाडीवानाने मुलाला रडक्या आवाजात विचारले.

सर्व वृत्त कळल्यावर रंगाला घामसुटला व घेरी आल्यासारखे व पोटात ढवळून आल्यासारखे वाटू लागले.

तिघे गाडीत बसून रघुनाथाच्या घरी आले. श्रीपतीने त्या दोघां बापलेकांना बाहेरच्या खोलीत बसविले व म्हणाला–"येथेच बसून रहा, मी वैद्याला बोलावून आणतो." असे सांगून घरात गेला व रघुपतीला घडलेली गोष्ट सांगितली.

वैद्याची वाट पहात बसलेल्या बापलेकांना पोलीस शिपाई येऊन भेटले व दोघांना मुसक्या बांधून घेऊन गेले, जात असतां श्रीपती त्यांना म्हणाला–"साखरभातात कसलेच विष नव्हते बरं का. परंतु तुमचा आजार बरा व्हायला हेच वैद्यबुवा चांगले!"

परीक्षा

रत्नाकर जव्हेऱ्याने आपला सर्व व्यापार कोणत्यातरी मुलावर टाकण्याचे ठरवून कोणाची बुद्धी व्यापारात चालते याची पारख घेण्यासाठी दोघामुलांना एकेक नकली हिरा खरा असल्याचे सांगून दिला आणि विकून यायला सांगितले.

थोरला मुलगा घरी येऊन बापाला म्हणाला–"बाबा, तुम्हांला कोणीतरी फसविलेले दिसते आहे. तो नकली आहे, म्हणे! दहा रुपयेसुद्धा मिळाले नाहीत!"

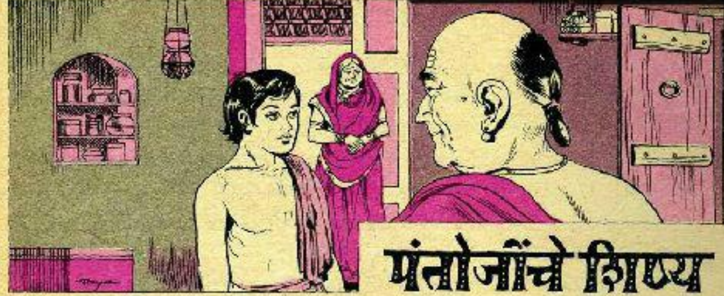
धाकटा मुलगा म्हणाला–"बाबा, तो नकली हिरा होता. तरी मी तो उत्तम प्रतीचा असल्याची खात्री करून देऊन शंभर रुपयांना विकला.

"तुम्ही विकलेत ते खरे हिरे होते. मी हे नकली हिरे देतो आहे! हे विकून पैसे घेऊन या." असे सांगून रत्नाकर शेटने दोघां मुलांना प्रत्येकी एकेक खरा हिरा दिला.

थोरला परत येऊन म्हणाला–"बाबा तुम्ही पूर्वी दिलेला खरा हिरा घेऊन आतां जो नकली हिरा दिलात तो त्याच्याबद्दल देऊन नुकसान भरपाई करून घेतली." असे सांगून नकली हिरा काढून दिला.

धाकटा परत येऊन म्हणाला–"तुम्ही आतां दिलात तोच खरा होता. तो मी दहा हजाराला विकून. पूर्वीचा नकली हिरा कधी उपयोगी पडेल, असा विचार करून दहा रुपयाला खरेदी करून परत घेऊन आलो." जव्हेऱ्याने दुसऱ्या मुलावर दुकानाची जबाबदारी टाकली.

पंतोजींचे शिष्य

गोविंद नावाचा एक तरुण मुलगा एका पंतोजींच्या घरी घरकाम करीत असे. त्याच्या मनात विद्याभ्यास करावा अशी फार इच्छा होती. म्हणून तो सामान्यपणे आपले काम विसरून पंतोजी आपल्या शिष्यांना शिकवीत ते ऐकत उभा राही.

एकदा तो संवयीप्रमाणे पंतोजी शिष्यांना काही शिकवीत होते ते ऐकत त्याला करायची होती ती कामे करायला विसरला. ते पाहून पंतोजींची बायको त्याला बरेच काही बोलली.

"हातातले काम सोडून ठोंभ्यासारखा काय ऐकत उभा आहेस रे?" पंतोजींनी त्याला विचारले.

"मलासुद्धा शिकायची इच्छा आहे!" गोविंद म्हणाला.

"तुझी इच्छा चांगलीच आहे, परंतु त्यासाठी लागणारी योग्यता तुझ्यात आहे का? मी या वेळी काय शिकवीत होतो, प्रथम सांग बरं. तू सांगू शकलास तर मी तुला आपला शिष्य करून घेईन." पंतोजी त्याला म्हणाले.

पंतोजी तसे म्हणाले त्याला कारण होते. त्या दिवशी ते शिकवीत होते तो विषय फार गहन होता. त्यांच्या शिष्यांपैकी एकालाही तो कळला नव्हता. तेव्हां गोविंदला तो कळणे मुळीच शक्य नाही असे साहजिकच पंतोजींना वाटत होते.

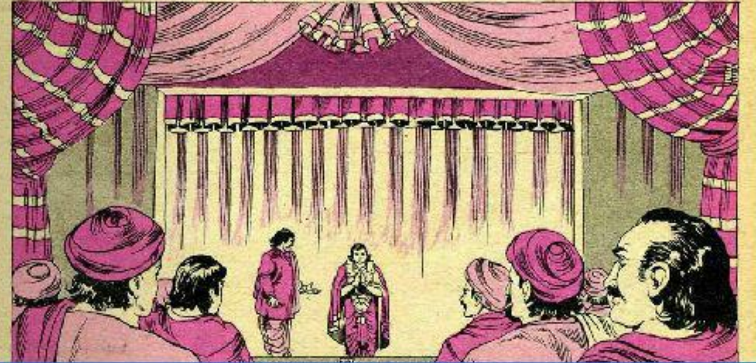
परंतु गोविंदला तो धडा चांगला कळला होता. एक शब्दही न चुकता त्याने तो म्हणून दाखविला.

पंतोजींनी गोविंदच्या ग्रहणशक्तीबद्दल त्याला शाबासकी देऊन त्याला आपला शिष्य करून घेतले. लौकरच गोविंद पंतोजीच्या सर्व शिष्यांत सर्वोत्तम ठरला. शिष्यांना गोविंदचा हेवा वाटू लागला व त्यांनी गुरुजींजवळ तो बोलूनही दाखविला.

पंतोजी म्हणाले–"मी काय करणार, त्याच्या डोक्यावर सरस्वतीचा वरदहस्त आहे! कदाचित तो काही दिवसांनी मलाही मागे टाकील की काय असे वाटते आहे!"

विद्याभ्यास करीत असतां गोविंद कविताही करू लागला. त्याची प्रसिद्धी वाढत गेली. मोठमोठे लोक त्याला आपल्या घरी बोलावून त्याचे काव्यवाचन ठेवू लागले व त्याचा सत्कार करू लागले.

ते पाहून पंतोजींच्या शिष्यांच्या मनात जळफळाट होऊ लागला.

गोविंद कवित्व करून थांबला नाही. त्याने एका नाटयशालेच्या मालकाला एक नाटक लिहून दिले. ते रंगभूमीवर आल्यावर प्रेक्षकांनी "अत्यद्भुत!" या शब्दात त्याची वाखाणणी केली. तेव्हांपासून गोविंदने संस्कृत भाषेत अनेक नाटके लिहिली. त्यामुळे त्याला पुष्कळ कीर्ती व पैसाही लाभला.

तात्पर्य हे की गुरूचे नाव अजरामर करणारा गोविंद हाच एक शिष्य नावारूपास आला. इतर शिष्य निरुपयोगीच ठरले.

सर्व शिष्यांनी ऐक्य करून असे ठरविले की काल परवांपर्यंत गुरुजींच्या घरी घरगड्याचे काम करणाऱ्याची मान खाली

व्हावी यासाठी काय वाटेल ते करावे लागले तरी करावयाचे. आपल्याला कविता करतां येत नाही. तो महाकवी होऊन बसला आहे. तेव्हां परप्रांतांतून महाकवींना बोलावून त्याचा सत्कार करावयाचा. म्हणजे गोविंदचा गर्व उतरेल.

असा विचार करून काही शिष्य आंध्र प्रांतात आले. त्या काळात आंध्र प्रांतांत नाटकांना फार महत्व होते. तेथील प्रजेला आवडणारी काही नाटके तर फारच लोकप्रिय होती. अशा नाटककर्त्यांमध्ये सर्वांत प्रसिद्ध भद्रकवी नावाचा एक नाटककार होता.

पंतोजींचे शिष्य भद्रकवीला भेटले व म्हणाले–"आपल्या नाटकांना आंध्र प्रांतातील प्रजेकडून फार मोठा मान मिळाला आहे. आम्ही स्वतः आपली काही नाटके पाहिली. आम्हांला ती फार आवडली. आपण त्यांचे भाषांतर संस्कृत भाषेत करून दिलेत तर आम्ही त्यांचे प्रयोग आमच्या प्रांतांतील रंगभूमीवर करावे म्हणतो. आपल्याला आमच्या प्रांतातही कीर्ती लाभेल."

भद्रकवीने त्यांचे आभार मानले व म्हणाला–"माझी सर्व नाटके मूळ संस्कृतमध्येच आहेत. मी त्यांचे तेलुगू भाषेत भाषांतर केले आहे!"

"संस्कृत भाषेत त्या नाटकांची रचना करणारे थोर नाटककार कोण हो?" पंतोजींच्या शिष्यांनी विचारले.

"तो नाटककार उज्जैन येथे राहतो. त्याचे नांव गोविंद कवी असे आहे." भद्रकवी म्हणाला.

पंतोजींच्या शिष्यांच्या डोक्यावर थंडगार पाणी पडल्यासारखे झाले. इतर प्रांतांचे लोक गोविंद कवीच्या नाटकांचे भाषांतर आपापल्या भाषांत करून त्याबद्दल अभिमान मानीत असतां आपण मात्र ती नाटके सोडून इतर देशात चांगल्या नाटकांच्या शोधार्थ हिंडतो आहो. स्वतःची चूक लक्षात आल्यावर ते निमूटपणे स्वदेशी परतले.

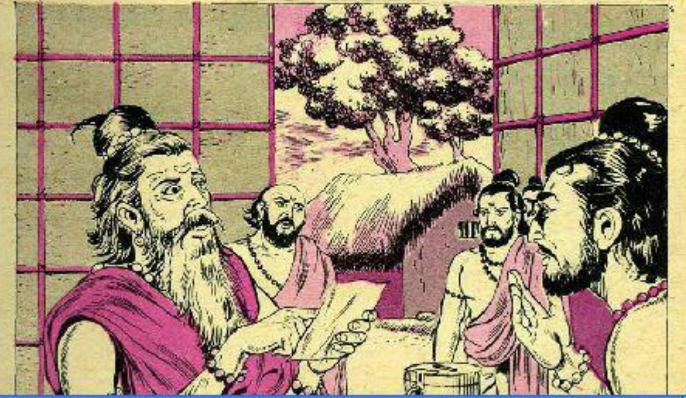
पापमुक्ती

एका गावी दगडू नांवाच्या चोराला त्याने फार पापे केली असल्यासारखे वाटले व त्या पापातून मुक्तीचा मार्ग काय या गोष्टीचा तो विचार करू लागला, त्याच सुमारास त्याच्या गावात एक लबाड संन्यासी आला. त्याची प्रवचने ऐकायला येणाऱ्या गावकऱ्यांना तो म्हणाला–"भक्तजन हो! लोक चोरी किंवा लबाडी कां करतात? त्यांना हव्या असलेल्या वस्तू मिळाव्या यासाठी. त्या पापातून मुक्ती मिळण्याचा एकच मार्ग आहे. तो म्हणजे चोरून आणलेल्या वस्तूतला अर्धा भाग धर्मकार्यासाठी दान करणे. अशी पापमुक्ती व्हावी यासाठी ही दानपेटी येथे ठेवली आहे. तुम्ही लबाडी लुच्चेगिरी करून जे काही मिळविले असेल त्यातला अर्धा वांटा या दानपेटीत टाका आणि पापमुक्त व्हा."

कित्येकांनी पापमुक्ती व्हावी यासाठी त्यांनी अन्यायाने मिळविलेल्या मिळकतीतला अर्धावाटा दानपेटीत टाकला.

दुसऱ्या दिवशी लबाड संन्याशाच्या शिष्यांनी दानपेटी उघडून पाहिली तर त्यांत एक चिट्ठी होती. त्या चिट्ठीतला मजकूर असा.

"स्वामीजी, मी आपल्या दानपेटीतले धन मला हवे होते तेवढे चोरून त्यातले अर्धे पुन्हां दानपेटीत टाकले. ते दानधर्मासाठी खर्च करून मला पापमुक्त करा!" –दगडू

कर्ज फेडणारे कर्ज

लखुजी हा गावातला सर्वात मोठा शेतकरी होता. आपल्या मुलीच्या लग्नाकरिता त्याने सोनूशेट नावाच्या एका प्रसिद्ध जव्हेऱ्याकडून पन्नास हजार रुपयांचे दागिने विकत घेतले व त्याला चाळीस हजार रुपये देऊन दहा हजार सवडीने देण्याचे वचन दिले.

सोनूशेट रघुजीला चांगला ओळखत होता. म्हणून त्याने लखुजीला हवे होते ते दागिने देऊन टाकले. परंतु लखुजीकडून दहा हजार रुपये येणे आहे, हे आठवणी-साठी सोनूशेटने कोठे लिहून मात्र ठेवले नाही. व्यापारात त्याला फार मोठे नुकसान झाले आणि लखुजीकडून दहा हजार येणे असल्याची गोष्ट तो पार विसरून गेला.

लखुजी मात्र ती गोष्ट विसरला नव्हता. परंतु नशिबानेच पाठ फिरविल्यामुळे इच्छा असूनही त्याला ते कर्ज फेडता आले नाही. त्याच्यावर निरनिराळी आर्थिक संकटे ओढविली. त्याच बरोबर त्याची प्रकृती बिघडत गेली आणि त्याने अंथरूण धरले. शेवटच्या घटकेला त्याने आपला मुलगा मुरली याला जवळ बोलविले व म्हणाला–"बाबा रे, तुझ्या अक्काच्या लग्नाच्या वेळी सोनूशेटाकडून मी दागिने करविले होते आणि त्यांच्या किमतीपैकी दहा हजाराची रक्कम अद्याप देणे राहिले आहे. ते फेडणे मला आजपर्यंत शक्य झाले नाही. तू ते कर्ज तुला जमेल तेव्हां फेडलेस तरच माझ्या आत्म्याला शांती लाभेल. तर तू तेवढे कर्ज फेडण्याचे वचन दे."

मुरलीनें कर्ज फेडण्याचे शपथ घेऊन वचन दिल्यावर लखूजीने डोळें मिटले.

मुरलीला नव्याने सर्व कामे शिकून शेतकीची कामे करावी लागली. तो भूक तहान विसरून रात्रंदिवस काम करू लागला आणि थोडेथोडे पैसे जमवीत त्याने दहा हजार रुपयांची रक्कम जमविली.

काय वाटेल ते होईना बापाचे कर्ज फेडण्यापुरती रक्कम जमा झाल्याबद्दल त्याच्या मनाला बरे वाटले व तो सोनूशेट जव्हेऱ्याचे घर शोधत निघाला. त्या घरात एक तरुण युवक त्याला भेटला. त्याने मुरलीला विचारले–"कोण पाहिजे आपल्याला?"

"सोनूशेट आहेत का?" मुरलीने त्या तरुणाला विचारले.

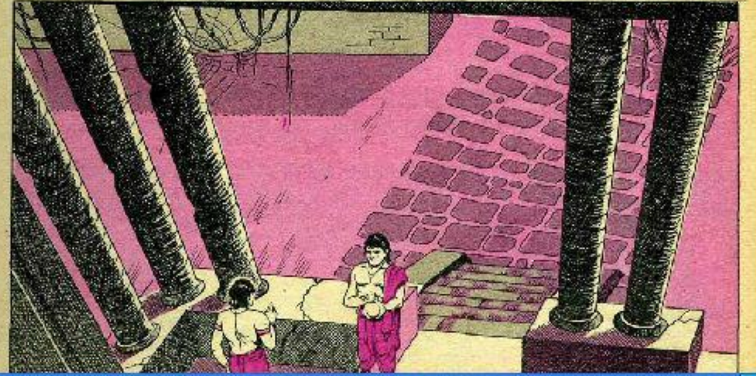
तो तरुण म्हणाला–"सोनूशेट वारल्याला बरेच दिवस झाले हो! मरते वेळी त्यांनी आपल्या मुलाला त्यांच्या डोक्यावर मोठे कर्ज असल्याचे सांगितले होते."

"त्यांची मुले कोठे आहेत हो?" मुरलीने त्या तरुणाला विचारले.

"बापाचे कर्ज कसे फेडायचे या भीतीने त्यांचा मुलगा कोठेतरी पळून गेला. तो फरारी आहे." तो तरुण म्हणाला.

ते ऐकून मुरलीला जास्तच आश्चर्य वाटले. त्याने विचारले–"पण काय हो, ते एवढे मोठे जव्हेरी होते आणि त्यांच्या डोक्यावर कर्जाचे एवढे ओझे वाढण्याचे कारण काय झाले, सांगाल का?"

तो तरुण म्हणाला–"काय झालं हे मी आतां काय सांगू? त्या धंद्यात इतके पैसे मिळत होते तरी त्यांच्या मनाचे त्या मिळकतीवर समाधान झाले नाही. त्यांनी समुद्रपार व्यापार सुरू केला. ते गलबतातून

माल नेत असतां गलबत समुद्रात बुडालं. ते गेले व त्यांचे सर्वस्व गेले आणि उरले काय ते कर्जच!"

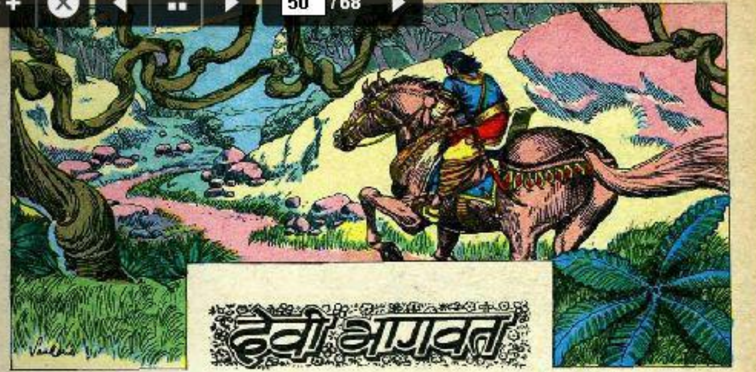
"बिचारे सोनूशेट! त्यांच्यावर केवढा हा अन्याय झाला? सोनूशेट जव्हेऱ्याचा धंदा करीत असतां आमच्या वडिलांनी त्यांच्याकडून सोन्याचे काही दागिने करवून घेतले होते. त्यांच्या किमतीतले दहा हजार रुपये मागाहून फेडतो म्हणून माझ्या वडिलांनी त्यांना सांगितले होते. परंतु सोनूशेट सारखेच नशिबाने पाठ फिरविल्यामुळे माझे वडील ते कर्ज फेडू शकले नाहीत आणि मरते वेळी त्यांनी ती गोष्ट मला सांगितली व डोळे मिटले. मी दहा हजार रुपये जमवून वडिलांचे कर्ज फेडायला म्हणून आलो होतो. सोनूशेट नाहीत तर नाहीत, त्यांच्या मुलाची भेट झाली असती तरी मला बापाचे कर्ज फेडता आलं असतं. आतां हे पैसे खर्च करून त्यांच्या नावाने मी एक एक धर्मशाळा बांधतो, झालं! माझ्या वडिलांच्या आत्म्याला शांतिलाभ होईल व वडिलांचे कर्ज फेडू शकल्याबद्दल मनाचे समाधान होईल.

लगेच तो मुलगा स्मित करून म्हणाला– "अहो, सोनुशेटचा मुलगा कोठेही गेला नाही. मीच त्यांचा मुलगा. तुम्ही माझ्या वडिलांवरचं कर्ज वसूल करायला आला आहां की काय असं वाटून मी भीतीने ते खोटं बोलतो होतो."

मुरली ते ऐकून थोडा रागावल्यासारखा म्हणाला–"अरे, बापाने कर्ज केले तर त्यासाठी एवढं भिण्याचं कारण काय? वाटेल तितके कष्ट सहन करावे लागले तरी ते सहन करून बापाचे कर्ज फेडणे हे मुलाचे कर्तव्य नाही का? वडिलांचे कर्ज फेडायला मला काय कमी कष्ट सहन करावे लागले? तर आतां हे पैसे घे आणि या भांडवलावर धंदा करून बापाचे कर्ज फेड. त्या कर्जाचे ओझं आनंदाने वाहलं पाहिजेस!"

सोनूशेटच्या मुलाने त्याप्रमाणे पुढे मुरलीने दिलेल्या रकमेच्या भांडवलावर धंदा करून बापाचे कर्ज फेडले.

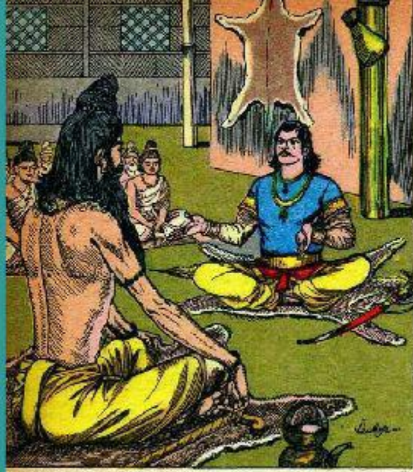
देवी भागवत

त्या आदिशक्तीचा, आराधना करून वर प्राप्त करणारे कित्येक लोक असतील.

फार पूर्वी सुरथ नावाचा एक राजा होता. त्याचे राज्य फार मोठे होते. त्याने केले नाही असे एकही पुण्यकार्य नव्हते, की त्याने नीतीविरुद्ध केले असे एकही काम नव्हते. सर्व प्रकारे सामर्थ्यवान अशा सुरथ राजाच्या राज्यावर जंगली जातीच्या लोकांनी व यवनांनी अफाट सैन्यानिशी स्वारी केली.

शत्रूचे सैन्य मोठे होते, म्हणून सुरथाचा पराभव झाला. तो आपल्या किल्ल्यात पळून आला. तेथे त्याचे मंत्री शत्रूला सामील झाले असल्याचे कळले. आपल्या देवानेच पाठ फिरविली तर आपण तरी काय करणार असे वाटून तो विचार करू लागला, "मंत्रीच शत्रूला सामील झाले आहेत, आपण वेळेवर त्यांना योग्य मार्गावर आणले नाही, तर ते आपल्याला धरून शत्रूच्या हाती देऊन मोकळे होतील. एकदां दुष्ट बुद्धी डोक्यात शिरली की माणूस काय वाटेल ते करायला तयार होतो. असा माणूस आईबाप, आजा, आजी किंवा इतर आप्तेष्टांचे बरेवाईट करायलासुद्धा मागेपुढे पहात नाहीत."

असा विचार करून तो एका घोड्यावर बसून कोणाला काही कळविल्याशिवाय जंगलात पळून गेला. ते एक भयंकर जंगल होते. दाट झाडी होती. वेलींनी झाडांना

विळखा घालून जंगलात पुढे जाणे अशक्य केले होते. त्या दाट अरण्याच्या मधोमध एक नदी वहात होती. वाघ, सिंह, हत्ती व हरणे वगैरे रानटी जनावरे निश्चितपणे हिंडत फिरत होती. अशा दाट रानातही दुरून ब्रह्मचारी वेदपाठ करीत असल्याचा आवाज ऐकू येत होता. तो आवाज एका मुनीच्या आश्रमातून येत होता.

सुरथ त्या आश्रमाच्या दिशेने निघाला. तो आश्रमात पोचला तेव्हां मुनी आपल्या शिष्यांना शिकवीत होते. मुनिवर्यांचे शरीर तपश्चर्येमुळे कृश झाले होते. ते मृगचर्मा-वर बसलेले होते. त्यांचा चेहरा शांत व गंभीर होता. सुरथाने आपला घोडा एका झाडाच्या बुंधाला बांधून ठेवला आणि पुढे जाऊन मुनिवर्यांना साष्टांग नमस्कार केला. त्याच्या डोळ्यातून अश्रुधारा वहात होत्या.

मुनिवर्यांनी त्याचे दोन्ही हात धरून त्याला उभे केले. एका शिष्याकडून मृग-चर्म मागवून त्याला त्याच्यावर बसायला सांगितले. नंतर प्रेमाने त्याला म्हणाले–"बाबा रे, तू कोण, कोठून आलास व तुला कोणत्या प्रकारचे दुःख आहे, सविस्तर सांग. माझ्याजवळ आल्यानंतर तुला दुःख करायचे कारणच काय? तुझ्या मनात जे काही असेल ते किती कष्टसाध्य असले तरी ते मी पुरे करण्याचा यत्न करीन."

ते ऐकून सुरथ गद्गद् कंठाने म्हणाला–"माझे नाव सुरथ. मी एका देशाचा राजा होतो. शत्रूच्या हाती पराभव झाल्याने आपल्या चरणांपाशी आश्रय मागायला आलो आहे. मी आपले राज्य, बायको व मुले सर्व सोडून आपल्या आश्रयाला आलो आहे. आपणच मला आई व वडील यांच्या स्थानी आहां. मी आपली सेवा करायला, सांगाल ते काम करायला तयार आहे. मी निःसहाय आहे, शत्रूपासून मला वांचवून माझ्या आप्तेष्टांची पुन्हां भेट होईल असे काही करण्याची कृपा करावी."

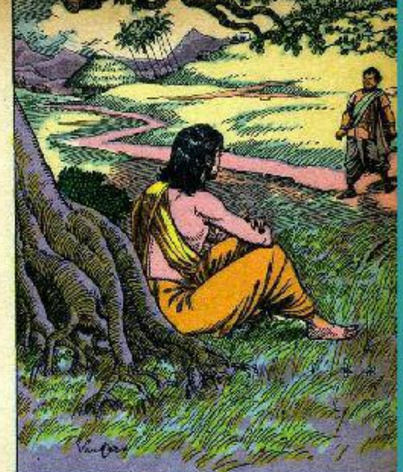
मुनिवर्यांनी त्याला अभयदान दिले व म्हणाले–"तू आमच्यासारखाच या वनात राहून या रानात जे काही मिळेल त्यावरच निर्वाह करण्याचे ठरव. हिंसा करू नकोस आणि आमच्या आश्रमात निश्चितपणे रहा. हळूहळू तुझी सर्व इच्छा पूर्ण होईल."

सुरथाने ते सर्व आनंदाने मान्य केले व मुनिवृत्ती धारण करून आश्रमात राहू लागला.

एके दिवशी तो एका झाडाखाली बसून त्याच्यावर ओढवलेल्या संकटांचा विचार करू लागला. दैवाची अशी अवकृपा कां झाली? राज्य, पुत्रकलत्र सर्व आपण कसे घालवून बसलो. शत्रूच्या हातून आपला कसा पराभव झाला. पुन्हां भाग्य अनुकूल होईल का, इत्यादी गोष्टींचा विचार करीत असतां एक वैश्य तेथे आला. तोदेखील अत्यंत दीनमुद्रा करून येत असलेला दिसला.

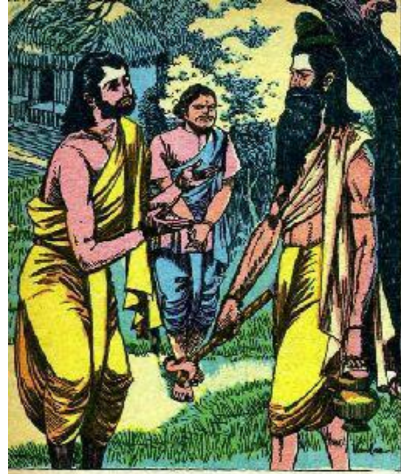
सुरथाने त्या वैश्याला जवळ बसायला सांगून विचारले–"कोण रे बाबा, तू? इकडे कोणत्या कामानिमित्त आलास? तुझ्यावर काही संकट ओढवले आहे का?"

ते ऐकून तो वैश्य म्हणाला–"मी एक वैश्य आहे. मला श्रीमंती लाभली होती. मी सत्यव्रती होतो. एक उदार दानी म्हणून नावलौकिक मिळविला. मला पूर्वी दुःख व कष्ट कसे असते हे माहीतही नव्हते. अशा परिस्थितीत मला बायको व

मुलांनी घरातून हाकलून लावले आणि मी या अरण्यात आलो. माझे नाव समाधी. आपली ओळख? आपल्या चेहऱ्यावरून आपण कोणी थोर कुळात जन्मल्यासारखे दिसतां?"

"माझे नाव सुरथ. मी एक राजा आहे. शत्रूच्या हाती पराभव होऊन तुझ्या-सारखाच अनाथ होऊन इकडे आलो. मान अपमान सर्व विसरून या अरण्यात तोंड लपवून राहतो आहे. दैववशात आपण परस्परांना भेटलो. म्हणून सर्व दुःख विसर आणि आपण सुखासमाधानाने येथे राहू." सुरथाने त्याला आपला परिचय देऊन थोडा धीर दिला.

वैश्य म्हणाला–"राजा, माझ्या मनाला शांती कोठून मिळणार? मला संसाराचे सुख लाभले नाही. कुटुंबाचा आधार तुटला. माझी मुले उनाड निघाली. मी अळणी पेज व कण्या खाऊन जे चार पैसे जमविले होते ते सर्व त्यांनी उडविले आणि भिकारी होऊन दारोदारी फिरण्याची पाळी त्यांच्यावर येते की काय ही काळजी मला वाटते आहे. मी जिवंतपणी पुन्हां कधी त्यांना पाहू शकेन की नाही याचीच शंका मला वाटू लागली आहे!" असे म्हणत तो वाणी अश्रू ढाळू लागला.

सुरथाला त्याची कीव आली व म्हणाला–"तुला घरातून हाकलून लावणाऱ्या बायको व पोरासाठी तू कशाला रडतोस. त्यांना भेटून तरी तुला काय सुख मिळणार आहे? राज्य गेले म्हणून मीसुद्धा दुःखी आहे. दुर्दैवाने ज्या संकटांना तोंड द्यावे लागते ती भोगावीच लागतात. तरी इकडे एक मुनी आहेत, त्यांना विचारून आपले दुःख कमी करायला काही उपाय आहे का विचारू या."

दोघे मुनींकडे गेले व दूर उभे राहिले. सुरथ म्हणाला–"हा एक वैश्य आहे. या अरण्यातच याची व माझी ओळख झाली. या धर्मभीरू माणसाला याच्या बायको व पोरांनी घरातून हाकलून लावले. म्हणून हा आपल्या आश्रयाला धावत आला आहे. आपण मला आश्रय दिलात तसाच यालाही आपल्या चरणी आश्रय द्यावा. आपल्या कृपेने माझे दिवस येथे आनंदाने जात आहेत. परंतु मला ज्या कष्टांना तोंड द्यावे लागले ते कष्ट विसरू न शकल्यामुळे मला झोप लागत नाही. मुनिवर्य! आपण आम्हां दोघांवर कृपा करून आमचं दुःख दूर होण्यास एकादा मार्ग सुचवा."

त्यावर मुनी म्हणाले–"ब्रह्मा, विष्णू व महेश या त्रिमूर्तींनासुद्धा मायामोहाला बळी पडल्यामुळे कष्ट सहन करावे लागतात, मग तुमच्या आमच्या मानवांची कथा काय सांगावी? मी यासंबंधी एक गोष्ट सांगतो." असे सांगून मुनी गोष्ट सांगू लागले.

फार पूर्वी त्रेतायुगात श्वेतद्वीप नावाच्या बेटावर नारायण तपश्चर्या करीत असतां तेथेच ब्रह्मदेव मोहपाशातून सुटका मिळावी यासाठी तपश्चर्या करू लागला. काही काळ लोटल्यावर दोघे आपापल्या जागेवरून उठून जात असता एका जागी अकस्मात भेटले व परस्परांना 'तू कोण' व 'तू कोण' असे विचारू लागले.

"मी चराचर सृष्टीचा कर्त्ता ब्रह्मदेव आहे!" असे ब्रह्मदेव म्हणाला.

ते ऐकून विष्णू म्हणाला–"सर्व जगताची सृष्टी तू केलीस, हे तू माझ्याजवळ सांगतोस काय? मी कोण आहे, माहीत आहे का तुला? मी आहे, विष्णू! मीच ही सर्व सृष्टी निर्मिली. मी मधुकैटभांचा वध करून तुझे रक्षण केले होते, विसरलास वाटतं? तुला गर्व चढलेला दिसतो आहे, तुझ्यातल्या रजोगुणामुळे! मीच तुला वाढविला, राक्षस तुझ्या अंगावर चालून आले तेव्हां तू पळ काढलास; या सर्व गोष्टी तू विसरलास आणि माझ्यासमोर फुशारक्या मारतो आहेस का?"

"तू राक्षसांशी युद्ध केलेस तेव्हां जगदंबा तुझ्या मदतीला आली होती, ती गोष्ट तू विसरलास वाटते? म्हणून आपल्या शौर्याच्या फुशारक्या मारतो आहेस!" ब्रह्मदेव म्हणाला.

दोघे परस्परांशी भांडत असतां त्यांना एक शिवलिंग दिसले आणि त्या पाठोपाठ त्यांच्या कानावर हे शब्द पडले.

"अरे नारायणा! अरे ब्रह्मदेवा! तुमचा हा वादविवाद बंद करा पाहू. मी सांगतो ते ऐका. या श्वेतद्वीपावर आतांच जन्मलेले हे जे शिवलिंग आहे त्याचे शिखर कोठे आहे हे एकाने व त्याचे मूळ कोठे आहे दुसऱ्याने पाहून येऊन सांगितले पाहिजे. जो पहिल्याने येऊन सांगेल तो दोघांत मोठा ठरेल."

दोघांनी होकार दिला. शिवलिंगाचे मूळ पाहून येण्यासाठी विष्णू पाताळात गेला आणि त्याचे टोक पाहून यायला ब्रह्मदेव आकाशात गेला.

विष्णू खूप पाताळात गेला तरी त्याला शिवलिंगाचे मूळ लागले नाही. कदाचित मूळ आपल्याला सांपडणारच नाही, या विचाराने विष्णू फार चिंतित झाला.

तसाच ब्रह्मदेव आकाशात खूप वर गेला तरी त्याला शिवलिंगाचे शिखर दिसले नाही. त्याला त्याबद्दल फार दुःख व लाज वाटली. काय करावे हे त्याला सुचत नव्हते. तो विचार करीत एका जागी उभा असतां वरून जमिनीकडे एक केवड्याचे फूल पडत असलेले दिसले. ब्रह्मदेव ते धरून मोठ्या आनंदाने विष्णू होता त्या जागी आला व म्हणाला–"मी शिवलिंगाचे शिखर पाहून त्यावरचे हे केवड्याचे फूलसुद्धा आणले आहे, पहा."

तेव्हां विष्णूने त्या फुलाला विचारले–"काय रे, ब्रह्मदेव खरोखरच शिवलिंगाचे शिखर पाहून आला का? देवांनी तुला शिवलिंगावर वाहले होते का?"

"होय!" असे केवड्याचे फूल खोटे बोलले.

विष्णूला ते फूल म्हणाले ते खरे वाटले नाही, व म्हणाला–"जगात लोक पैशासाठी खोटी साक्ष देतात. या बाबतीत शंकराला सोडून कोणाच्याही बोलण्यावर माझा विश्वास बसणार नाही."

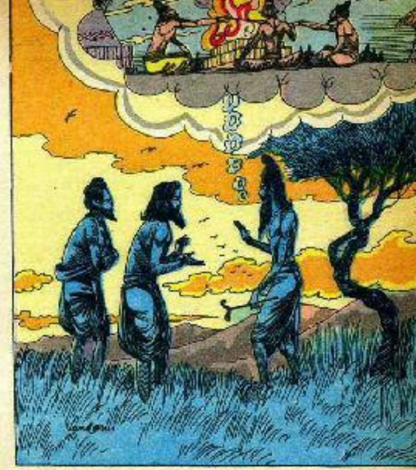
तत्काळ ते शिवलिंग अंतर्धान पावले. शिवप्रगट होऊन विष्णूला म्हणाला–"केवडा खोटे बोलला. केवड्याचे फूल माझ्या डोक्यावरून खाली पडत असतां वाटेत ब्रह्मदेवाने ते धरले व आणून दाखविले. तो माझ्या डोक्यापर्यंत पोहोचूं शकलाच नाही."

शंकराने लगेच केवडा त्याच्या पूजेला वर्ज्य असल्याचे जाहीर केले. त्यानंतर ब्रह्मदेव व विष्णू आपापल्या घरी निघून गेले."

मुनी सुरथाला व समाधी नावाच्या वैश्याला ही गोष्ट सांगून म्हणाले–"बाबा रे! मोहाला जिंकणे फार कठीण. क्वचितच कोणाला ते साध्य होते. मोठमोठे नीतिवान व बलवानसुद्धा मोहपाशात सापडतात. मोहाला वश न होणारी एकटी जगदंबाच आहे. तिला ओळखून तिची आराधना करू शकणारालाच मोहपाश तोडता येतात."

"मुनिवर्य! त्या देवीच्या आराधनेच्या स्वरूपाचे वर्णन कराल का?" सुरथाने मुनीला विचारले.

मुनी म्हणाले–"अंबेची पूजा शुभप्रद असते. ती सर्व इच्छा पूर्ण करते. आश्विन महिन्यातल्या शुक्लपक्षात जी नवरात्र असते तेव्हां या देवीचे व्रत असते. चैत्र शुक्ल नवरात्र असते तेव्हांही हे व्रत पाळावे लागते. व्रत घेणाऱ्याने निराहार राहून तिच्या मंत्राचा जप करीत तूप, दूध व साखर मिसळून तयार केलेली जी खीर असते तिची किंवा बकऱ्याच्या मांसाची किंवा बिल्व पत्राची आहुती देऊन होम करावा. ब्राह्मणांना जेवण घालावे. नऊ दिवस अशी आराधना करणाऱ्याने जातिभेद मानू नये. स्त्रीपुरुषभेद मानू नये. प्रजेसाठी षटकोनी वेदिका, त्याच्या शेजारी अष्टकोनी वेदिका तयार करून नवाक्षरी बीजमंत्र

म्हणून प्राणप्रतिष्ठा करावी. मंडल करून मधोमध तांब्याचे पात्र ठेवावे आणि त्याची षोडशोपचार पूजा करावी. होम, होमाचा दशांश तर्पण, तर्पणाचा दशांश ब्राह्मण भोजन इत्यादीसाठी खर्च करावा, दहाव्या दिवशी पारण करावे. असे व्रत करणाऱ्याला उत्तम लोकाची प्राप्ती व देवीचे सहाय्य लाभते."

"राजा! देवीच्या आराधनेची बरोबरी करू शकेल अशी दुसरी आराधना किंवा व्रत नाही. देवीची आराधना केल्यास तुझ्या अप्तेष्टांची पुन्हां गाठभेट होईल. हे वैश्यवर्या! तूसुद्धां देवीची आराधना कर. तुझे दुःख दूर होईल व तुला पुन्हां धनप्राप्ती होईल."

मुनी म्हणाले ते ऐकून दोघे आनंदाने म्हणाले–"महात्मन्! आपल्या कृपेने आमची मनोव्यथा दूर झाली, आपण आम्हांला त्या मंत्राचा उपदेश करावा."

मुनीने त्यांना नवाक्षर मंत्राचा बीज-सहित उपदेश केला. दोघांनी मुनीचा निरोप घेतला आणि एका नदीच्या काठी निर्जन स्थान पाहून फक्त पालवी किंवा पानांचा आहार घेऊन दोन वर्षे त्या मंत्राचा जप केला. एके दिवशी त्यांना स्वप्नात देवीचा दृष्टांत झाला. ती लाल वस्त्रे धारण करून आली होती. तरी त्यांनी मंत्रजाप चालू ठेवला आणि तिसरे वर्ष फक्त पाणी पिऊन व्रत चालू ठेवले. तरी देवीचा साक्षात्कार झाला नाही. त्यांनी शेवटी आत्माहुती देण्याचे ठरविले. त्यांनी एक कुंड तयार करून अग्नी पेटविला आणि आपले मांस कापून त्याची आहुती देणार इतक्यात देवीने प्रत्यक्ष होऊन दर्शन दिले.

"मी तुमच्या तपश्चर्येवर प्रसन्न झाले आहे, मागून घ्या!" देवी म्हणाली.

सुरथ म्हणाला–"माते, मी शत्रूच्या हाती पराभूत होऊन राज्यभ्रष्ट झालो. आज इतक्या दिवसांनी माझे पुण्य फळास पावले व तुझे दर्शन घडले. मला माझे राज्य परत देववून माझे कष्ट दूर कर."

"तुझ्या हाती शत्रूचा पराभव होईल. तुझे मंत्री तुझी सेवा करण्यास तुझ्याकडे येतील. तू सहस्त्र वर्षे सुखाने राज्य करशील. तुझे चांगले दिवस जवळ आले आहेत." देव म्हणाली.

सुरथ आपल्या घोड्यावर बसून परतला. त्याने शत्रूला जिंकले आणि राज्योपभोग घेऊन शेवटी त्याला देवीच्या चरणी सायुज्य मुक्ती प्राप्त झाली.

वैश्य म्हणाला–"देवी! मला धनसंपदा नको, मला शाश्वत सुख दे!" देवीने त्याला दिव्यज्ञानाची प्राप्ती करून दिली. तो आजीवन सर्व संगपरित्याग करून तीर्थयात्रा करीत राहिला. त्याला सायुज्यमुक्ती प्राप्त झाली.

आरोप सिद्ध झाला

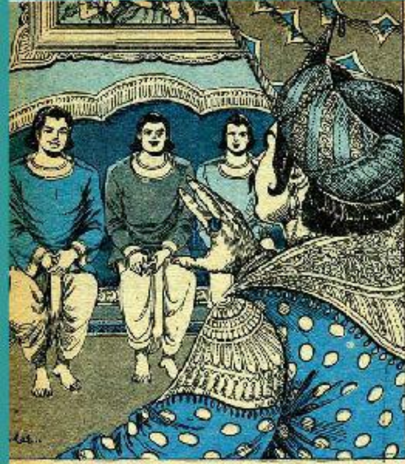
एका देशात एक श्रीमंत व्यापारी रहात असे. त्याला तीन मुलगे होते. मरण समयी त्याने आपल्या तिघां मुलांना जवळ बोलाविले व म्हणाला–"बाबांनो! मला यमराजाचे बोलावणं घेऊन यमदूत माझेकडे आले आहेत. मी पुष्कळ मिळवून ठेवले आहे. माझ्या मी तुमच्यासाठी इस्टेटीतले सर्वांत जास्त मूल्यवान म्हणजे ही ती रत्ने आहेत. तुम्ही तिघांनी काही कारणाने वांटेच करायचे ठरविलेत तर तुम्ही ही रत्ने एकेक करून वांटून घ्या. तिन्हीची किंमत सारखीच आहे."

वडील वारल्यावर काही दिवसांनी भावंडांनी निरनिराळे रहावयाचे ठरविले. सर्व इस्टेट वाटून घेऊन तिन्ही रत्ने वांटून घेण्यासाठी तिजोरी उघडून पाहिली तर तिजोरीत दोनच रत्ने होती. तिसरे रत्न कोणीतरी चोरले हाच त्याचा अर्थ होता. चोर तिघां भावंडांपैकीच एक होता. आणखी कोणी असण्याची शक्यताच नव्हती.

सर्वांत थोरल्याने सुचविले–"आपल्या तिघांपैकी कोणीतरी एकाने हे रत्न काढून घेतले आहे. परंतु आपण परस्परांवर आळ ठेवून परस्परांची निंदानालस्ती करणे बरोबर होणार नाही. चोरी करणाराला आपण चोरी केली असल्याचे सांगणे इष्ट नसणार व लाज संकोचही वाटेल. म्हणून कोणाचा ही अपमान होऊ न देता, कोणावर आळ आरोप येऊ न देता चोरी करणाराने उद्याच्या आत चोरलेले रत्न स्वतःच जागच्या जागी नेऊन ठेवावे."

"असे झाले नाहीतर?" दुसऱ्याने विचारले.

"तिघांनी राजाकडे जाऊन फिर्याद करायची. अपराधी कोण हे ठरविण्याचा

अधिकार राजाचा आहे, नाही का?" थोरला म्हणाला.

आणखी एक दिवस उलटला. चोरी गेलेले रत्न यथास्थानी पोचले नाही. त्याच दिवशी तिघे भाऊ राजाकडे गेले व घडलेले वृत्त सांगून चोर कोण या गोष्टीचा निवाडा द्यायला त्यांनी विनंती केली.

ती विनंती ऐकून राजा आश्चर्यचकित झाला. कारण राजा तिघांना चांगला ओळखत होता. म्हणाला–

"तुमचे वडील एक धर्मभीरू व्यापारी होते. माझे स्नेही होते. त्यांच्या मुलांनी माझ्याकडे येऊन अशी विनंती करावी ही आनंदाची गोष्ट आहे, तशीच दुःखाचीही गोष्ट आहे. तुम्ही परस्परांमध्ये हा पेच सोडवू न शकल्यामुळेच माझ्याकडे आलात तुमचे हे काम मी थोड्याच दिवसात उरकतो. तोंपर्यंत तुम्ही दुर्गाक्का यांच्या घरी जाऊन रहा. मी तुमच्या राहण्याची व जेवणाखाण्याची सर्व व्यवस्था तिला सांगून करवितो."

तिघे भाऊ दुर्गाक्काच्या घरी जाऊन राहू लागले. दिवसांमागून दिवस लोटले. राजा रात्रंदिवस विचार करीत होता, तरी हा पेच कसा सोडवावा, चौकशी कोठे व कशी करावी हा निर्णय करू शकला नाही. शेवटी राजाने दुर्गाक्काकडे निरोप पाठवून तिला बोलावून घेतले व म्हणाला–

"अक्का, तुम्हांला तुमच्या पाहुण्यांपासून काही त्रास बीस तर नाही ना?"

"नाही महाराज! काही नाही! तिघे भाऊ किती चांगली मुलं आहेत. त्यांच्यापैकी एकाच्याही वागणुकीत मला दोष दाखविण्यासारखे मला काही दिसलं नाही!" दुर्गाक्का म्हणाली.

"म्हणून तर पंचाईत झाली ताई. या तिघांपैकी कोणीतरी धाडसी चोर आहे, एवढेमात्र खरे!" राजा म्हणाला.

दुर्गाक्का चकितच झाली. तिने जास्त माहिती विचारली. राजाने सर्व वृत्त सविस्तर सांगितले.

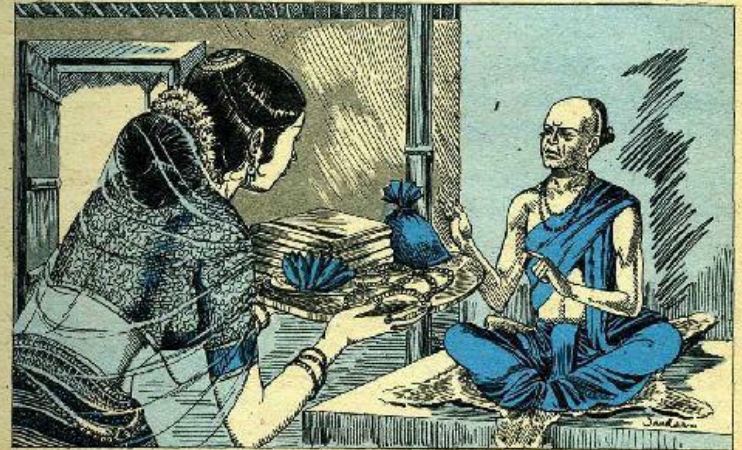
"तरमग त्यांच्यात कोण चोर आहे, हे मी काढते शोधून, महाराज! आपण मुळीच काळजी करू नये." दुर्गाक्का म्हणाली.

त्या दिवशी रात्री दुर्गाक्काने तिघां भावंडांना जेवायला वाढतांना एक गोष्ट सांगितली. ती गोष्ट अशी :

"कोणे एके काळी सिंहकेतू नावाचा एक राजा होता. त्याला गुणवती नावाची एकुलती एक मुलगी होती. त्या मुलीला वयात येईपर्यंत एका गुरूकरवी शिकविण्याची व्यवस्था करण्यात आली. लग्नाचे वय होताच वरशोधनासाठी चौकशी सुरू झाली. तिचा विद्याभ्यास थांबला. ती एके दिवशी अनेक वस्त्रे व आभूषणे घेऊन व गुरूदक्षिणेसाठी मोठी रक्कम घेऊन गुरूकडे गेली. परंतु गुरू एकाही वस्तूला शिवलादेखील नाही व म्हणाला–'तू गुरूदक्षिणाच देणार असशील तर तू लग्न होऊन सासरी जाण्यापूर्वी एके दिवशी रात्री सुंदर वस्त्रे व दागिने वगैरे घालून एकटी ये!' गुणवती 'बरं!' म्हणून निघून गेली.

"त्यानंतर काही दिवसांनी तिचे लग्न झाले. लग्नाच्या दिवशीच रात्री तिने तिच्या पतीला, गुरूने जशी गुरूदक्षिणा मागितली होती ती सांगितली. नवरा म्हणाला–'बरं तर जा!'

गुणवती सुंदर साडी नेसून व सर्व दागिने घालून गुरूच्या घरी निघाली असतां वाटेत एका चोराने तिला अडविले व सर्व दागिने काढून द्यायला सांगितले. नाहीतर तिला

सुरा भोसकीन, असे ही म्हणाला. गुणवतीने ती गुरूकडे जात असल्याचे सांगितले व परत येते वेळी सर्व दागिने काढून देण्याचे वचन दिले.

चोराने तिला जाऊ दिले.

गुणवती गुरूगृही पोचली, गुरू आपल्या शिष्येच्या खरे बोलण्यावर खूष होऊन म्हणाला—"मुली! मी तुला आजपर्यंत जे शिकविले ते सार्थक झाले. तुझ्यावर कोणते संकट येणार आहे हे माहीत असूनही तू दिलेले वचन पाळलेस! तीच मी गुरूदक्षिणा मानतो. तू आता परत जा व पतिगृही राहून सुखाने संसार कर." या शब्दांत आशीर्वाद देऊन गुरूने तिला निरोप दिला.

गुणवती गुरूला नमस्कार करून परत येत असतां तो चोर वाटच पहात होता. आपले दागिने काढून देत ती म्हणाली—"हे घे बाबा, माझे दागिने!"

ते ऐकून चोराचे मन पालटले. तिने गुणवतीचे पाय धरले व म्हणाला—"माते, क्षमा कर, तुमच्यासारखी नीतिवान माणसे ज्या जगात रहातात त्या जगात चोरी करून आयुष्य घालविणे मला शक्य नाही!" असे म्हणत चोर निघून गैला.

गुणवतीने नवऱ्याकडे परत येऊन घडलेले वृत्त सांगितले. तिच्या पतीला फार आनंद झाला. त्यानंतर दोघांचा संसार दीर्घकाळ सुखाचा झाला.

दुर्गाक्काने सांगितलेली ती गोष्ट ऐकून व्यापाऱ्यांच्या तिघां मुलांना फार आनंद झाला.

दुर्गाक्का म्हणाली—"परंतु मला एका गोष्टीची शंका येते. या गोष्टीतली सर्वच माणसं थोर दिसत आहेत. तरी सर्वांत जास्त थोरपण कोणाचं म्हणावयाचं? ही शंका माझ्या मनात फार दिवसांपासून राहून गेली आहे. तुमच्यापैकी कोणी माझ्या या शंकेचे समाधानकारक उत्तर देऊ शकेल का?"

थोरला काही वेळ विचार करून म्हणाला—"लग्नाच्या दिवशीच रात्री आपल्या बायकोला गुरूकडे पाठविणारा पतीच, माझ्या मते थोर मनाचा होता."

मधला म्हणाला—"त्याच्याहून गुरूचे औदार्यच थोर होय!"

सर्वांत धाकटा म्हणाला—"हातात आलेले दागिने न घेतां राजकन्येला जाऊन देणारा चोरच मोठा उदार म्हणावा लागेल!"

"नवऱ्याचा राग, गुरूकडून होणारा अपमान आणि धाडस यांना निधडच्या छातीने तोंड देणारी राजकन्या तुमच्यापैकी एकालाही थोर वाटली नाही का रे, मुलांनो!" म्हणत दुर्गाक्का थोडी हसली.

त्याच दिवशी दुर्गाक्का राजाला भेटून म्हणाली—"महाप्रभो! माझ्या घरी रहात असलेल्या तिघां वैश्य भावंडांत माझ्या मते सगळ्यांत धाकटाच चोर असला पाहिजे! आपण चवकशी करून खात्री करून घ्यावी पाहिजे तर!"

राजाने तिला तिचे तसे मत होण्याचे कारण विचारले. दुर्गाक्काने तिने सांगितलेल्या गोष्टी संबंधी जे घडले होते ते सर्व सांगितले व म्हणाली—"तो मुलगा धनलोभी नसेल तर चोराच्या औदार्याची स्तुती त्याने केली नसती!"

राजाने, दुर्गाक्का म्हणाली त्यात सत्यांश असल्याचे ओळखून तिच्या हुशारीची वाखाणणी केली.

दुसऱ्या दिवशी त्याने तिघां मुलांना बोलविले व म्हणाला—"तुमच्या तिजोरीत उरलेली दोन रत्ने मोठ्या दोघांनी घ्यावीत, माझा हा निवाडा आहे!"

धाकटा आपल्या दोघां भावांकडे मान वर करून पाहू न शकल्यामुळे मान खाली करूनच उभा राहिला व राजाने जो निवाडा दिला त्या विरुद्ध एक चकार शब्दही तोंडावाटे त्याने काढला नाही. त्यानंतर तिघे भाऊ आपापल्या घरी निघून गेले. पित्याने मागे ठेवलेली इतर इस्टेट त्यांनी आपसात समसमान वाटून घेतली.

त्यानंतर कधी रत्न कोणी चोरून नेले, याविषयी कोणी कोणाजवळ बोललादेखील नाही. तिघे परस्पर प्रेमाने राहू लागले.

